

Janez Cvirn

Boj za sveti zakon – II. del

UDK 347.62(497.4)''17/19''

CVIRN Janez, dr., red. profesor, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, janez.cvirn@ff.uni-lj.si

Boj za sveti zakon – II. del

Zgodovinski časopis, Ljubljana 60/2006, št. 1–2 (133), str. 345–373, 170 cit.

1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn. (En., Sn., En.)

Od jožefinskega poročnega patenta (1783), ki je institut zakonske zveze podredil državni regulaciji, je bila poročna zakonodaja eden izmed glavnih kamnov spotike v odnosih med katoliško cerkvijo in državo ter civilno družbo. V predmarčnem obdobju dialog med državo in cerkvijo ni prinesel rezultatov. Neoabsolutistični režim pa je po sklenitvi konkordata (1855) cerkvi prepustil nadzor nad institutom zakonske zveze. Z majskimi zakoni (1868) je spet začelo veljati drugo poglavje občega državlanskega zakonika (1811), hkrati pa so uvedli institut »civilne poroke v sili«. Toda nekatera določila občega državlanskega zakonika (zadržek verske različnosti, absolutna nerazvezljivost katoliških zakonov) so se mnogim liberalno usmerjenim ljudem zdela vprašljiva že z vidika enakopravnosti državljanov pred zakonom. Od šestdesetih let 19. stoletja so se zahteve po reformi poročnega prava (uvedba obvezne civilne poroke, možnost razveze katoliških zakonov) iz leta v leto stopnjevale, dokler se niso v letih pred prvo svetovno vojno razrasle v pravi kulturni boj, ki je odmeval tudi v slovenskih deželah.

Avtorski izvleček

UDC 347.62(497.4)''17/19''

CVIRN Janez, PhD, Full Professor, Department of History, Faculty of Arts, University in Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, janez.cvirn@ff.uni-lj.si

Fight for the Holy Matrimony (Part Two)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 60/2006, No. 1–2 (133), pp. 345–373, 170 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Since 1783, when the marriage bill introduced by Joseph II legalized civil marriage, marriage legislation had been one of the principal sources of dispute between the Catholic Church and the state and its civil society. In the period preceding the March Revolution the dialog between the Church and the state yielded no palpable results. After the 1855 concordat, the neo-absolutistic regime transferred control over marriage legislation to the Church. With the 1868 May regulation, the second chapter of the 1811 General Civic Code was once again in force, followed by the introduction of the »civil marriage in emergency«. Yet many liberal-minded people voiced the opinion that from the viewpoint of equality before the law certain provisions in the General Civic Code, such as the issue of religious differences and the absolute prohibition of Catholic divorce, were extremely questionable. Since the 1860's, the demands for marriage reforms, for instance the introduction of compulsory civil marriage and the possibility of Catholic divorce, became more and more pronounced. In the years before the First World War, they had bloomed into a fierce cultural struggle that resonated also in Slovene lands.

Author's Abstracts

Civilni zakon v sili

Ko se je jeseni 1868 okrepil boj katoliške cerkve zoper majske zakone, se je del nemške ustavoverne stranke vedno bolj nagibal k radikalni rešitvi problema. Novi »stari« zakoni, ki so institut zakonske zveze spet podredili državi in nekoliko upoštevali versko različnost državljanov, so namreč še vedno bili v nasprotju z določili decembrske ustave iz leta 1867. Čeprav slednja formalno ni več priznavala nobene dominantne državne religije, ampak le legalno priznane verske skupnosti, tudi majski zakoni niso anulirali določila § 111, ki je – skupaj z dvornima dekretoma iz let 1814 in 1835 – uvajal zadržek katolištva.¹ Še vedno je

¹ § 111 ODZ se je glasil: »Vez veljavnega zakona se more med katoliškima osebam samo s smrtjo enega zakonskega družeta razdreti. Ravno tako nerazrešljiva je vez zakona, če je le ena stran že ob času sklenjenega zakona katoliške vere bila.« Dvorni dekret z 26. 8. 1814 je določal, da se »nekatoliški kristjan« po veljavni razvezi zakona ne

veljal tudi zadržek verske različnosti, ki je onemogočal sklepanje porok med kristjani in Judi (ter muslimani). Zato so v nemškem »ustavovernem« taboru tudi po sprejemu majskih zakonov (1868) nadaljevali s prizadevanji za ureditev poročnih zadev v duhu ločitve cerkve in države.

V ta okvir sta sodila dva zakona z dne 31. decembra 1868, ki sicer nista bistveno posegla v (pred)pravice katoliške cerkve. Zakon »zastran poskušnje, spraviti med sabo zakonske, ki hočejo ločeni biti«,² ki je ukinjal dolžnost treh pravih poskusov pred pristojnim župnikom, je vlada sprejela zaradi odpora katoliške cerkve pri izpolnjevanju tistega določila zakona o zakonski zvezi z dne 25. maja 1868, ki je od župnika zahteval, da pred začetkom postopka ločitve trikrat poskuša spraviti zakonca in jima ob neuspehu izda potrdilo. Ker župniki zakoncem, ki so se želeli ločiti, potrdila o trikratnem poskusu sprave marsikje niso hoteli izdati, je vlada razširila pristojnost civilnih sodišč tudi na postopek sprave. »Dolžnost, v §§ 104, 107 in 132 obč. drž. zak. naložena zakonskim, da morajo sklep, ločiti se, svojemu rednemu dušnemu pastirju razodeti, je preklicana. Svobodno jim je pa, če hočejo ta sklep svojemu rednemu dušnemu pastirju razodeti in izprosi od njega pismeno spričevalo o tem, da je on poskušal spraviti jih..., da je pa to bilo zastonj.«³ Če zakonca nista želela trikratnega pravega poskusa izvesti pred župnikom ali jima le-ta ni hotel dati potrebnega potrdila, so trikratni pravni poskus (z osemdnevnim zamikom) izvedli na sodišču, pred uradnim začetkom ločitvenega postopka.⁴

Zakon o mešanih zakonih pripadnikov različnih krščanskih konfesij, ki ga je vlada sprejela v želji po emancipaciji nekatolikov,⁵ pa je v bistvu nadgradil dva ministrska odloka z dne 30. januarja 1849 (RGBI 1849/107) in 14. julija 1854 (RGBI 1854/193), ki sta deloma spremenila določila §§. 71 in 77 ODZ.⁶ Pri poroki med katolikom in »nekatoliškim kristjanom« sta se lahko mladoporočenca po lastni presoji odločila, ali se bosta poročila pred katoliškim ali nekatoliškim duhovnikom.⁷ »Kadar gre za zakon med raznovernimi kristjani, naj se slovesna izreka privolitve v zakon oddaja vpričo dveh svedokov (prič) pred rednim dušnim pastirjem bodi ženinovim bodi nevestinim ali pa njegovim namestnikom.«⁸

Zaradi odpora katoliške cerkve majskim zakonom se novo »meščansko ministrstvo« s Carlosom Auerspergom na čelu ni želelo odločiti za radikalnejše korake, ki so jih v državnem zboru zahtevali nekateri ustavoverni poslanci. Glavni razlog za obotavljanje je gotovo tičal v stališču Franca Jožefa, ki je že na prvi seji vlade po razglasitvi majskih zakonov dal svojim ministrom jasno vedeti, da ne bo dovolil nadaljnjih posegov v pravice katoliške cerkve: »Z razglasitvijo teh treh zakonov je na področju zakonodaje ustvarjeno novo stanje, ki bo trajno le tedaj, če se bo pustilo pri miru. Pričakujem torej, da bo način izvajanja in izpolnjevanja omenjenih sklepov na upravnem področju tak, da bo pregnana vznemirjenost, ki jo je morda povzročila njihova formulacija, in da se bo čedalje trdneje dokazalo, da je do njih prišlo samo zato, ker je bilo neogibno treba spremeniti ustavni sistem.«⁹

more poročiti s katolikom (do smrti svojega zakonskega tovariša iz prvega zakona). Dekret z dne 17. julija 1835 pa je določal, da se ne sme »oseba, ki je bila ob sklenitvi zakona akatoliška, pa je kasneje prestopila v katol. cerkev in bila razvedena od svojega nekatoliškega soproga, ob življenju tega skleniti nobenega veljavnega zakona.« Prim.: Lapajne, Za odpravo pojma »zakonski zadržek, str. 10.

² RGBI 1869/3; prim. tudi Ehevorschriften, str. 46–50.

³ RGBI, 1869/3, § 1.

⁴ RGBI, 1869/3, § 2.

⁵ RGBI 1869/4.

⁶ RGBI 1869/4, § III; Ehevorschriften, str. 51.

⁷ RGBI 1869/4, § II; Ehevorschriften, str. 53.

⁸ RGBI 1869/4, § II.

⁹ Bled, Franc Jožef, str. 312–313.

To se je jasno pokazalo že januarja 1869, ko je poslanec dr. Eduard Sturm v državnem zboru stavil predlog za sprejem zakona o obvezni civilni poroki.¹¹ Vlada, v kateri so sicer sedeli njegovi strankarski tovariši, je menila, da bi že parlamentarna obravnava Sturmovega predloga lahko prilila olje na ogenj nezadovoljstva katoliškega tabora, zato je naredila vse, da bi prišel čim kasneje v parlamentarno proceduro. Konfesionalni odbor, ki se je na njegovi podlagi ukvarjal s pripravo osnutka ustreznega zakona, se je le počasi in zmerno loteval svoje naloge.

Odločitev vlade je novinarju Pollacku pravosodni minister Herbst pojasnil takole: tudi vlada naj bi bila načeloma za uvedbo obvezne civilne poroke in torej tudi za Sturmov osnutek tozadavnega zakona, vendar meni, da za obravnavo Sturmovega predloga ni primeren trenutek. Sturmov zakonski osnutek naj bi bil »v nasprotju z religiozno-katoliško vestjo prebivalstva«,¹² zato naj bi bilo iz taktičnih razlogov z obravnavo takšnih in podobnih predlogov bolje počakati.¹³ S tem želi vlada pretežno katoliškemu prebivalstvu dokazati, da njeni dotedanji ukrepi niso bili naperjeni zoper cerkev ali vero, ampak da je vrnila državi zgolj tiste pristojnosti, ki ji gredo.

Ko je novinar Pollack Herbstu zatrdil, da se mnogi navdušujejo nad obvezno civilno poroko, mu je Herbst odgovoril: »prebivalstvo Dunaja in inteligentnejši del meščanstva drugih mest pri tem ni odločilno; treba je računati z veliko večino manj izobraženih in samostojno mislečih ljudi, na katere ima, kot je znano, odločilen vpliv duhovščina.«¹⁴ In je dodal: »Priti z novimi zakoni, ki bi jih utegnili razumeti kot poseg v pravice katoliške cerkve, bi pomenilo okrepitev tiste agitacije, ki vladi že tako prinaša dovolj neprijetnosti.«¹⁵

Med razlogi za obotavljanje je Herbst navedel naslednje: »Vlada... upravičeno domneva, da bo kler prenehal z opozicijo zoper majske zakone, če ne bo novih posegov v pravice katoliške cerkve.«¹⁶ Takšno zagotovilo naj bi vladi dal nek »odličen predstavnik klera in klerikalne stranke«. Ker si vlada želi predvsem mir, da bo imela dovolj časa za »druge pomembne naloge«, bi bilo po Herbstovem mnenju nesmiselno zavrniti »ponujeno roko sprave«.¹⁷

Ko je Pollack izrazil prepričanje, da bi vlada morala nadaljevati z liberalnimi reformami in na novo urediti odnose s cerkvijo, mu je Herbst odgovoril: »Ja, ali mislite, da bo parlament soglašal z uvedbo obvezne civilne poroke? Pravim vam, da je to dvomljivo že pri poslanski zbornici, večine v gosposki zbornici pa za kaj takega zagotovo ne bi bilo mogoče pridobiti«¹⁸ Toda največjo oviro naj bi po Herbstovem mnenju predstavljal cesar. Tudi če bi vlada soglasno podprla Sturmov predlog, tudi če bi predlog dobil podporo v poslanski in gosposki zbornici, zagotovo ne bi dobil cesarjeve sankcije, kar naj bi Franc Jožef vladi nedvoumno sporočil preko grofa Taaffeja.¹⁹

¹⁰ Heinrich Pollak, *Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten: Erinnerungen und Aufzeichnungen*, Bd. 2, Wien 1895, str. 118.

¹¹ Pollack, *Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten*, str. 119.

¹² Pollack, *Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten*, str. 120.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Pollack, *Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten*, str. 121–122.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Pollack, *Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten*, str. 123; o cesarjevem stališču do reformnih predlogov glej: Fritz Fellner, *Kaiser Franz Joseph und das Parlament*, v: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 9, 1956, str. 312 in sl.

¹⁹ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II, str. 41.

Tudi Taaffe-Hasnerjeva vlada se je cerkvenopolitičnih vprašanj lotevala oportunistično.²⁰ Poslanec dr. Carl Rechbauer je 26. januarja 1870 v državnem zboru med drugim predlagal, naj bi konfesionalni odbor spet začel z obravnavo osnutka zakona o civilni zakonski zvezi.²¹ Osnutek zakona, ki je izhajal iz načela, da je zakon izključno civilna pogodba, neodvisna od cerkvenih določil (in kot tak pod določenimi pogoji razvezljiv), je konfesionalni odbor poslanski zbornici posredoval 22. marca 1870, toda za njegovo obravnavo ni bilo dovolj časa.²² Tako je poslanska zbornica 31. marca 1870 sprejela le besedilo zakona (cesarjevo sankcijo je dobil 9. aprila 1870) o zakonskih zvezah med osebami, ki ne pripadajo nobeni v Avstriji »zakonsko priznani« cerkvi ali »verski družbi«.²³ Zakon, ki ni pomenil večjega posega v pravice in pristojnosti katoliške cerkve, je za osebe, ki niso pripadale nobeni v državi priznani verski skupnosti²⁴ ali so se razglašale za »brezverce« (konfessionslos), dopuščal možnost sklepanja civilne poroke v sili. Mladoporočenca sta se lahko poročila pred okrajnim glavarjem ali županom občine z lastnim statutom.

Kmalu po odpovedi konkordata 30. julija 1870²⁵ so se odnosi med državo in cerkvijo (tudi glede instituta zakonske zveze) začeli počasi normalizirati. Katoliška cerkev, ki se je sprva očitno bala, da bo prišlo do množičnega sklepanja civilnih porok (v sili), se je lahko kmalu prepričala, da nova zakonodaja ni prinesla bistvenih sprememb. Civilne poroke v sili so bile izjemno redke in očitno tudi nepriljubljene.²⁶ Vseeno pa so vnašale napetosti v odnose med državo in cerkvijo, ki civilnih porok (v sili) ni priznavala. Nasprotno. Škofje so katolikom, ki bi se poročili le civilno, grozili celo z izobčenjem.²⁷ Številne pritožbe zoper takšno in podobno ravnanje cerkvenih poglavarjev so dosegle tudi državni zbor, zato so nekateri poslanci predlagali uvedbo kazenskega postopanja zoper cerkveno nepriznavanje in neupoštevanje državnih zakonov.²⁸ Toda tako radikalnih ukrepov si vlada ni hotela privoščiti.

Auerspergova vlada je na področje cerkvenih in konfesionalnih razmer posegala izjemno previdno, saj je želela preprečiti vsak morebiten konflikt s cerkvijo. Že leta 1871 vlada začela pripravljati zakon, s katerim naj bi uredili položaj katoliške cerkve in drugih verskih skupnosti v skladu z ustavo in zgodovinsko danimi razmerami, ter zakon, s katerim naj bi pravico spregleda posameznih poročnih zadržkov odvzela deželni oblastem in jih dala v pristojnost političnih okrajnih oblastev (okrajnih glavarstev).²⁹ Toda priprava zakonskih predlogov se je vlekla. Tik pred prekinitvijo zasedanja državnega zbora je minister Stremayr (3. junija 1872) v odgovoru na interpelacijo poslanca Carla Rechbauerja poudaril, da vlada osnutkov ustreznih cerkvenopolitičnih zakonov še ni dokončala, ker je preobložena z delom. Liberalna večina v državnem zboru se je zadovoljila s Stremayrjevo obljubo, da bo osnutke poslala v poslan-

²⁰ Ibidem.

²¹ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 42.

²² RGBI 1870/51; *Ehevorschriften*, str. 54–55; Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 42.

²³ »Starokatolike«, ki niso priznavali dogme o papeževi nezmotljivosti, je država uradno priznala za versko družbo z ukazom ministrstva za uk in bogočastje z dne 18. 10. 1877 (RGBI 1877/99), pripadnike »mohamedanske vere po hanefitiškem obredu« pa šele z zakonom z dne 15. julija 1912 (RGBI, 1912/159). Prim.: Hans Hoyer, *Die altkatholische Kirche*, v: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Band IV. *Die Konfessionen*, Wien 1985, str. 616–632; Karl Gabriel, *Bosnien-Herzegowina 1878. Der Aufbau der Verwaltung unter FZM Herzog Wilhelm v. Württemberg und dessen Biographie*, Frankfurt am Main 2003, str. 88–100.

²⁴ Za odpoved osovraženega konkordata je država izkoristila razglasitev dogme o papeževi nezmotljivosti, ki jo je razglasil 18. 7. 1870 prvi vatikanski koncil. Prim.: Eder, *Der Liberalismus in Altösterreich*, str. 174–178.

²⁵ V Ljubljani so prvo civilno poroko v sili sklenili šele leta 1872. Prim.: *Zgodnja Danica*, 12. 7. 1872. Civilni ali svetni zakon.

²⁶ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 250.

²⁷ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 250–251.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

ske klopi na začetku novega zasedanja. Ker pa tudi v sedmi sesiji državnega zbora vladni zakonski osnutki niso prišli v poslanske klopi, je 13. marca 1873 poslanec Rechbauer vložil novo interpelacijo; v njej je vlado spraševal o obljubljenih zakonskih predlogih o ureditvi položaja katoliške cerkve in obvezni civilni poroki.³⁰ Odgovora ni dobil, saj je 24. aprila 1873 cesar zaključil sedmo sesijo, 7. septembra 1873 pa je razpisal nove direktne volitve v državni zbor.³¹

Potem ko je cesar v prestolnem govoru (5. novembra 1873) izrazil željo, naj novi parlament zamaši praznino, ki je nastala po ukinitvi konkordata,³² je vlada pohitela. 21. januarja 1874 je poslanec predstavila štiri zakonske osnutke, s katerimi naj bi dokončno uredili vsa sporna razmerja med državo in katoliško cerkvijo.³³ V nemškem liberalnem taboru so se mnogim poslancem zdeli osnutki polovičarski. Zlasti jih je motilo, da se noben zakonski osnutek ni dotikal reforme poročne zakonodaje v smislu obvezne civilne poroke.³⁴ Predstavniki nemške levice so z različnimi predlogi poskušali doseči dopolnitev zakonskih osnutkov. Poslanec Josef Kopp je tako na seji 21. januarja 1874 – sklicujoč se na cesarjev prestolni govor – predlagal, naj poslanska zbornica izvoli poseben 36-članski odbor, ki naj po obravnavi vseh do tedaj stavljenih predlogov (bodisi s strani vlade ali poslancev) izdela potrebne osnutke zakonov proti zlorabi duhovniške oblasti, o državnem nadzoru nad verskimi združenji, o pravnem položaju starokatoliških cerkvenih občin, o predizobrazbi kandidatov za duhovniški stan, o zakonski zvezi in civilnem vodenju matičnih knjig.³⁵ Pri utemeljevanju svojega predloga (podpisalo ga je še 32 poslancev) je Kopp še posebej poudaril nujnost uvedbe obvezne civilne poroke. Toda njegov predlog v državnem zboru ni dobil potrebne podpore. Zanj je glasovalo le 57 poslancev, proti pa jih je bilo 147.³⁶ Večina poslancev je glasovala za predlog poslanca Pergerja, naj Koppov predlog posredujejo že obstoječemu konfesionalnemu odboru, kjer pa se seveda dolgo časa ni premaknil iz mrtve točke.³⁷

Katoliški tabor je takoj začel napad na vladne zakonske osnutke³⁸ in bil pri tem deloma uspešen. Pod njegovim vplivom gosposka zbornica ni hotela potrditi zakona o pravnem položaju samostanskih skupnosti, tako da so maja 1874 dobili cesarjevo sankcijo le zakon o zunanjem pravnem položaju katoliške cerkve, zakon o verskem skladu in zakon o zakonskem priznanju verskih skupnosti.³⁹ Poskus, da bi reformirali poročno pravo, je popolnoma propadel.

Podobno kot v letih 1868/69 pa je bila nova verska zakonodaja za cesarja maksimum, preko katerega ni hotel stopiti. Na drugi strani pa je liberalna večina v državnem zboru kmalu morala spoznati, da v spremenjeni politični in gospodarski situaciji po zlomu dunajske borze ne more več igrati na »kulturnobojne« strune. Med prebivalstvom, ki se je v gospodarski krizi znašlo v nezavidljivem socialnem položaju, so se hitro prijela antiliberalna gesla: glavni

³⁰ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 271, 277.

³¹ Kolmer, *Parlament und Verfassung* II., str. 286.

³² Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 315.

³³ Ibidem.

³⁴ *Wiener Zeitung*, 22. 1. 1874.

³⁵ *Wiener Zeitung*, 27. 1. 1874.

³⁶ *Wiener Zeitung*, 27. 1. 1874; Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 315.

³⁷ Npr. Katoliško društvo v Slovenj Gradcu je 8. 2. 1874 sprejelo resolucijo, s katero je ostro napadlo osnutke novih zakonov kot krčenje pravic katoliške cerkve. *Marburger Zeitung*, 15. 2. 1874.

³⁸ RGBI 1874/50; RGBI 1874/51; RGBI 1874/68; prim. tudi Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 315; Ulrike Harmat, *Divorce and Remarriage in Austria-Hungary: The Second Marriage of Franz Conrad von Hötzendorf*, v: *Austrian History Yearbook*, XXXII, 2001, str. 75.

³⁹ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 313.

krivec za zlom dunajske borze in gospodarsko krizo je postal brezbožni liberalizem.⁴⁰ Zato je večinska staroliberalna struja v cerkvenopolitičnih vprašanjih začela voditi poudarjeno oportunistično, preračunljivo politiko, ki je naletela na ostro kritiko radikalnejših poslancev nemške ustavoverne stranke. Vlada se ni hotela spuščati v boj z mlino na veter, ampak je zgolj poskušala na čim lažji način uresničiti obljube, ki jih je dala že pred sklicem novega, na direktni volilni pravici izvoljenega parlamenta. Vse radikalnejše predloge mladoliberalnih poslancev je odločno zavračala,⁴¹ jih poskušala omiliti ali celo izigrati. Takšna taktika vlade je prišla do polnega izraza tudi pri nadaljnjih predlogih za reformo poročne zakonodaje.

Januarja 1874 v poslanske klopi poslani vladni zakonski osnutki so zanesli kulturni boj tudi na slovensko politično prizorišče. Štirje slovenski liberalni državnozborni poslanci so na Dunaju odločno podpirali predlagane konfesionalne zakone. Poleg dr. Josipa Vošnjaka se je za njihov sprejem najbolj angažiral dr. Radoslav Razlag, ki je s svojim nastopom v državnem zboru (7. marca 1874) slovenskim liberalcem priboril precej simpatij nemških ustavovercev.⁴² O tem je Vošnjak 25. marca 1874 poročal v pismu Josipu Jurčiču: »Sploh imamo Mladoslavenci precej prijetno stališče in dasi nas je malo, nas vendar zelo spoštujejo. Razlag, kakor se mi kaže, ima morebiti res še imenitno prihodnost. S svojim govorom o konfesionalnih vprašanjih si je pridobil dosti simpatij celo med dunajskim občinstvom. Cesar sam je že poprašal, kdo so ti 'Jungslovenen'. Zato je bilo prav pametno, da nismo stopili v noben klub.«⁴³

Slovenski narod je seveda odločno podprl stališča mladoslovenskih poslancev. Zlasti Fran Šuklje in Janko Kersnik ter istrski duhovnik Lovro Rakovec (Cismontanus) so se v listu odločno zavzeli za sprejem predlaganih zakonov in s svojim pisanjem privedli kulturni boj »do pravih pravcatih mlakuž«.⁴⁴ Nasprotno v katoliškem Slovincu niso imeli nobenega posluha za predlagane spremembe. V vladne predloge se je najbolj zaletaval neki Kaulus (verjetno Karel Klun), ki je slovenske liberalne poslance zaradi zavzemanja za konfesionalne zakone označil za izdajalce.⁴⁵ Toda že kmalu po sprejemu novih zakonov so mladoslovenci začeli opuščati »kulturni boj«. Slovenski narod je 8. julija 1874 pomirljivo zapisal: »Nam vsem je poštenih kompromisov potreba«.

Konfesionalni odbor je za pripravo novega poročnega zakona in zakona o vodenju civilnih matičnih knjig, ki ju je 21. januarja 1874 predlagal poslanec Kopp, oblikoval poseben komite, ki pa dolgo časa ni prišel do konkretnih sklepov.⁴⁶ Njegovi člani so sicer menili, da bi bilo bolje, če bi istočasno reformirali formalno in materialno poročno pravo, toda hkrati so se dobro zavedali, da za tako radikalen poseg v obstoječe poročno pravo čas ni najbolj primeren. Načrt celovite reforme so tako kmalu opustili in so se raje skoncentrirali na izdelavo novele k poročnemu pravu, s katero naj bi ukinili v §§ 63 in 64 ODZ vsebovane poročne zadržke.⁴⁷ Toda tudi z delom na delni spremembi poročne zakonodaje je komite le počasi napredoval. Do februarja 1875 so se njegovi člani uspeli zediniti le o tem, da je zakonska

⁴⁰ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 314.

⁴¹ Prim.: Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, I. del, Ljubljana 1988, str. 108.

⁴² Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*, III., Ljubljana 1958, str. 358–359.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Slovenec, 17. 2. 1874; Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*, III., str. 358.

⁴⁵ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 334.

⁴⁶ § 63 ODZ se je glasil: »Duhovni, ki so že višje posvečenje prejeli, kakor tudi redovne osebe obojega spola, ki so slovesno obljubo brezzakonstva storile, ne morejo veljavnih zakonskih pogodb skleniti.« § 64 pa je določal: »Zakonske pogodbe med kristjani in osebami, ki niso kristjanske vere, se ne morejo veljavno skleniti.«

⁴⁷ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 334.

zveza izključno civilna pogodba; kmalu je postalo jasno, da z vpeljavo obvezne civilne poroke spet ne bo nič.⁴⁸

Zaradi počasnega dela komiteja je poslanec Kopp 19. novembra 1875 v državnem zboru vložil nov predlog zakona, s katerim bi spremenili tudi določila §§ 111, 116 in 119 ODZ glede razvezljivosti mešanih zakonov v smislu anuliranja zadržka katolištva.⁴⁹ Koppov predlog je 26. novembra 1875 prišel v prvo branje, toda s 97 proti 91 glasovi so se poslanci odločili, da ga ne bodo dali v nadaljnjo obravnavo konfesionalnemu odboru.⁵⁰

Ne dolgo zatem, 1. decembra 1875, je konfesionalni odbor podal svoje poročilo o delu na zakonskih osnutkih v smislu zahtev poslanca Koppa z dne 21. januarja 1874. Odbor je izdelal več predlogov sprememb materialnega poročnega prava, vsebovanega v ODZ. Medtem ko je manjšina v konfesionalnem odboru predlagala enostavno razveljavitev §§ 63 in 64 ODZ, je predlog večine predvideval nekaj sprememb, ki so se dotikale poročnih zadržkov katolištva, verske različnosti, višjega reda in slovesne obljube za člane kakšnega od papeža potrjenega reda. Večina je predlagala takšno spremembo § 63 ODZ, s katero bi odpadla zadržek višjih redov (če bi redovnik izstopil iz katoliške cerkve) in slovesne obljube (z izstopom iz reda).⁵¹ Ob ukinitvi § 64 je večinski predlog predvideval tudi črtanje zadnjega stavka § 111 ODZ, ki je določal: »Ravno tako nerazrešljiva je vez zakona, če je le ena stran že ob času sklenjenega zakona katoliške vere bila.« § 116 ODZ naj bi se v bodoče glasil: »Zakon dovoljuje nekatoliškemu zakoncu, da iz navedenih razlogov predlaga razvezo zakona, četudi se druga stran priznava h katoliški religiji.«⁵²

Oba predloga konfesionalnega odbora je poslanska zbornica začela obravnavati 1. februarja 1876. Po specialni debati (8. februarja 1876) je večina poslancev zavrnila predlog manjšine, ki je zahtevala enostavno ukinitve §§ 63 in 64 ODZ (z 90 proti 81 glasovi) in s 100 proti 68 glasov sprejela predlog večine.⁵³

Čeprav je Zgodnja Danica po sprejemu osnutka zakona v poslanski zbornici skupaj s poslancem Pfüglom menila, da gre za »napad na katoliško cerkev« in »razdjanje hišnega miru«,⁵⁴ ni predvidena sprememba nikoli stopila v veljavo. V gosposki zbornici osnutek zakona namreč ni dobil zelene luči, čeprav je tudi konfesionalna komisija gosposke zbornice priznavala, da je reforma konfesionalno zasnovane poročne zakonodaje nujno potrebna.

V generalni debati v gosposki zbornici se je o osnutku zakona (19. in 20. februarja 1877) razvila nadvse živahna debata. Za sprejem zakona se je prvi zavzel dr. Felder, ki je visoki zbor seznanil s podatkom, da je bilo na podlagi zakonske novele iz 9. aprila 1870 samo pred dunajskim magistratom sklenjenih 382 civilnih porok v sili, kar naj bi dokazovalo, da je v praksi § 64 ODZ nehal veljati že leta 1870.⁵⁴ Sekcijski šef Konrad Schmid je opozoril zlasti na nevzdržnost § 111, ki da je direkten povod za sklepanje t. i. sedmograških oz. ogrskih

⁴⁸ § 116 je določal: »Postava dopušča nekatoliškemu zakonskemu družetu, iz imenovanih vzrokov za razvezo prositi, če je tudi druga stran k katoliški veri prestopila.« § 119 pa je glede razveze zakonov (nekatoliških kristjanov) določal: »Razvezanim je sicer sploh dopuščeno, zopet v zakon stopiti; vendar se s tistim noben veljaven zakon skleniti ne more, ki so po dokazih, pri razvezi dozvedenih, s prešestvom, z našuntovanjem, ali na drug kaznjiv način k razvezi priliko dali.«

⁴⁹ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 334–335; Harmat, *Divorce and Remarriage in Austria-Hungary*, str. 80.

⁵⁰ *Wiener Zeitung*, 9. 2. 1876; Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 335; Kosec, *Katoliško zakonsko pravo*, str. 117.

⁵¹ Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 335.

⁵² *Wiener Zeitung*, 9. 2. 1876; Kolmer, *Parlament und Verfassung*, II., str. 336–337; Harmat, *Divorce and Remarriage in Austria-Hungary*, str. 75–76.

⁵³ *Zgodnja Danica*, 11. svečana 1876.

⁵⁴ *Wiener Zeitung*, 20. 2. 1870.

porok. Čeprav se mu je zdel osnutek zakona nezadovoljiv, je vseeno predlagal, naj gosposka zbornica začne s specialno debato.⁵⁵ Najodločneje pa se je za sprejem osnutka zakona zavzel sloviti profesor Anton von Hye. V svojem nastopu je zlasti kritiziral rasistični § 64 ODZ, ki ne dopušča porok med kristjani in Judi. Opozoril je, da je v Franciji, Italiji, Porenju, Belgiji in Angliji, kjer so že zdavnaj ukinili poročni zadržek različnosti vere, izginilo tudi »rasno sovraštvo« med kristjani in Judi. To naj bi dokazovala tudi poročna praksa v Galiciji, kjer so krščansko-judovski zakoni povsem običajni: »Po mnenju mož, ki najbolj poznajo deželo, so najboljši zakoni v Galiciji tisti, ki nastanejo tako, da Judinja navidezno prestopi v krščanstvo in se poroči s kristjanom. S svojo pridnostjo prinese v hišo red, postane duša družine, čeprav v svojem srcu še vedno ohrani pripadnost svoji stari veri; vseeno pa mirno dopusti, da po želji moža otroke vzgajajo v krščanskem duhu.«⁵⁶

Toda v razpravi so prevladali odklonilni toni predstavnikov katoliške cerkve in visoke aristokracije. Dunajskega knezoškofa Kutschkerja je motila že ukinitve § 64, ki je bil uperjen zlasti zoper Jude. Konservativni dušni pastir je bil prepričan, da bi svobodno sklepanje porok med kristjani in Judi v družbeno in duhovno življenje vneslo grozovito zmedo. »Kako pa bo izgledala življenjska skupnost, še zlasti pri nižjih slojih prebivalstva, v kateri en zakonec praznuje sabat in drugi nedeljo, prvi krščanske in drugi judovske praznike, v kateri en zakonec brez pomislekov uživa hrano, ki jo drugemu prepovedujejo predpisi njegove religije.«⁵⁷ Še zlasti ostro je nastopil proti predlagani spremembi § 111, saj je v njej videl liberalni napad na načelo nerazvezljivosti zakona. »Stranka, ki... želi vzpostaviti družbo na protikrščanskih podlagah, se zaveda, da zavzema med institucijami, ki smo jih podedovali od naših prednikov, zakon prvo mesto. [...] Zato si ne gre delati iluzij, da je razvezljivost zakona le etapa na poti k uničenju krščanskega instituta zakona.«⁵⁸

Tudi kardinal Schwarzenberg je v predlagani spremembi § 111 videl le prvi korak k absolutni razvezljivosti zakona,⁵⁹ zoper predlagani osnutek zakona pa so se med drugim izrekli tudi knezoškof dr. Eder, dvorni svetnik vitez Arneth in grof Leo Thun. Na koncu je večina članov gosposke zbornice (20. februarja 1877) s 57 proti 22 glasovom podprla kompromisni predlog kneza Friedricha Liechtensteina, ki je (19. februarja 1877) v imenu 15 članov gosposke zbornice predlagal »solomonsko« rešitev: »V trdnem pričakovanju, da bo visoka vlada v bližnji prihodnosti predložila celovit civilni poročni zakon, naj visoka zbornica preide na dnevni red mimo od komisije predloženega zakonskega osnutka.«⁶⁰

Čeprav je bil Liechtensteinov predlog motiviran s pričakovanjem, da bo vlada v bližnji prihodnosti izdelala celovitejši civilni poročni zakon, je revizija poročne zakonodaje za dolgo časa ostala le pobožna želja. Konfesionalni odbor poslanske zbornice je sicer že 23. februarja 1877 sklenil začeti z delom na noveli zakona o porokah. 1. januarja 1878 se je na predlog dr. Sturma celo ogrel za sprejem zakona o obvezni civilni poroki. Toda pod pritiskom nagodbenih pogajanj z Ogrsko in vojaških priprav na okupacijo Bosne in Hercegovine so v odboru in državnem zboru na celotno zadevo kmalu pozabili. Za razliko od Badna (1869), Švice (1874), Prusije (1874) in nemškega rajha (1875), kjer so z uvedbo obvezne civilne poroke dopustili možnost razveze katoliških zakonov,⁶¹ so v Avstriji vztrajali na nerazvezljivi-

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Wiener Zeitung, 21. 2. 1877.

⁵⁷ Wiener Zeitung, 20. 2. 1877.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Wiener Zeitung, 21. 2. 1877.

⁶⁰ Wiener Zeitung, 20. 2. 1877; prim. tudi Kolmer, Parlament und Verfassung, II., str. 338; Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 75.

⁶¹ Prim.: Weber-Kellermann, Die deutsche Familie, str. 59.

vosti katoliških zakonov. Takšno stališče pa je bilo po mnenju Wilhelma Fuchsa »v kričečem nasprotju z nazori ljudstva, in sicer tako izobraženih kot manj izobraženih stanov«.⁶²

Sedmograške in ogrske poroke

Katoliški ločenci, ki so se želeli po ločitvi vnovič poročiti, so si poskušali pomagati z obhajanjem obstoječe zakonodaje. Ko je 26. novembra 1875 poslanec Josef Kopp v državnem zboru zagovarjal svoj osnutek zakona o reviziji poročnega prava v smislu njegove liberalizacije, je med drugim opozoril na eno izmed oblik zaobhajanja poročnega prava v Avstriji. Običajno naj bi namreč postalo, da (katoliški) zakonci, ki se po ločitvi od postelje in mize zaradi »zadržka katolištva« ne morejo v drugo poročiti (vse do smrti svojega partnerja), odhajajo v Cluj, kjer prestopijo v protestantsko ali unitarno cerkev, se razvežejo in potem ponovno poročijo. Kopp je v svojem govoru aludiral na t. i. »sedmograške poroke« (imenovane tudi »clujske poroke«), ki so se od konca šestdesetih let precej razširile in so postale glavna oblika, kako zaobiti neživiljenjsko poročno pravo v Avstriji.⁶³

Pravni temelj za t. i. »sedmograške poroke« je bila posebna konstitucija obeh protestantskih (luteranske in kalvinske) ter unitarne cerkve na Sedmograškem in velikih kompetenc cerkvenih sodišče omenjenih verskih skupnosti. Na Sedmograškem so bile obe protestantski in unitarna cerkev povsem enakopravne s katoliško že od konca 16. stoletja. Avtonomija obeh protestantskih in unitarne cerkve ni bila omejena tudi potem, ko je Sedmograška prišla pod Habsburžane. Jožefov poročni patent, ki so ga na Ogrskem in Sedmograškem vpeljali leta 1786, ni nikoli zaživel, Leopold II. pa je ga je moral preklicati. V zakonu XXXIV/1791 so jasno zapisali, da je ureditev poročnih zadev v jurisdikciji cerkvenih sodišč omenjenih cerkva. Pravica sedmograških cerkvenih sodišč, da razsojajo v poročnih zadevah, je bila priznana tako od avstrijske kot kasneje od ogrske vlade.⁶⁴

Patenta, s katerim so v času neoabsolutizma razglasili ODZ na Ogrskem in Sedmograškem,⁶⁵ sta priznavala pravice in pristojnosti cerkvenih sodišč protestantov in unitarcev na Sedmograškem. Neokrnjene je pustila tudi nova ogrska zakonodaja po dualizmu. § 14 zakona LIII/1868 in § 36 zakona LIV/1868 sta potrjevala stare pristojnosti cerkvenih sodišč na Sedmograškem.⁶⁶ Toda za možnost razveze katoliških zakonov je bilo pomembno določilo § 8 ogrskega interkonfesionalnega zakona LIII/1868, ki je določal, da konfesionalno načelo ni vezano na osebo, ki je zapustila določeno konfesijo: za katolike, ki so prestopili npr. v protestantizem, »zadržek katolištva« ni več veljal in so lahko svoj katoliški ali mešani zakon razvezali.⁶⁷

To pravno situacijo so po letu 1868 začeli izrabljati avstrijski državljani (katoliki), ki so se želeli razvezati in ponovno poročiti.⁶⁸ Kako so zaobšli zadržka katolištva in zakonske

⁶² Wilhelm Fuchs, *Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen und andere Arten der Wiederverhehlung geschiedener österreichischer Katholiken*, Wien 1889, str. 19.

⁶³ Podrobno o »sedmograških porokah«: Fuchs, *Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen*, str. 21–51; Harmat, *Divorce and Remarriage in Austria-Hungary*, str. 80.

⁶⁴ Fuchs, *Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen*, str. 21–31; Harmat, *Divorce and Remarriage in Austria-Hungary*, str. 81.

⁶⁵ Patent z dne 29. 5. 1853, RGBI 1853/99, in z dne 29. 11. 1852, RGBI 1852/246.

⁶⁶ Fuchs, *Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen*, str. 31–32; Harmat, *Divorce and Remarriage in Austria-Hungary*, str. 81.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Prvo »sedmograško poroko« naj bi leta 1871 sklenila hči nekega uglednega dunajskega meščana. Fuchs, *Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen*, str. 52.

zveze? Najprej se je bilo treba pred cislajtanskim sodiščem ločiti od mize in postelje, nato prestopiti v protestantsko ali unitarno cerkev, si pridobiti ogrsko državljanstvo⁶⁹ in se na Sedmograškem, v Cluju, kjer je bil sedež omenjenih cerkvenih sodišč, razvezati. Ponovna poroka razvezanega zakonca je lahko potekala v eni izmed sedmograških župnij, še večkrat pa kar na Dunaju – pred s strani ogrskih cerkvenih oblasti delegiranim evangeličanskim duhovnikom. Pogostnost porok pred delegiranim duhovnikom je bila posledica strahu pred učinki § 507 avstrijskega kazenskega zakonika.⁷⁰ Ta je predpisoval kazen vsakomur, ki bi šel v tujino z namenom, da se tam poroči v nasprotju z določili domače zakonodaje.⁷¹

Celoten postopek je februarja 1877 v gosposki zbornici plastično opisal profesor Anton von Hye: »Če se želijo katoliški zakonci v drugo poročiti, lahko brez težav storijo tako (če le imajo dovolj denarja), da odložijo avstrijsko državljanstvo in v tujini prevzamejo drugega, se tam razvežejo in ponovno poročijo. Ko se vrnejo v Avstrijo, si lahko spet pridobijo prej le navidez odloženo državljanstvo in njihov zakon je pravno nedotakljiv. To velja tudi za Ogrsko. Prej so morali kandidati hoditi vse do Cluja in tam prestopiti med kalvince, sedaj pa hodijo v Bratislavo ali Šopron, kjer bodisi sprejmejo državljanstvo, ali pa – razen če niso bogati ali če jim javni položaj tega ne dopušča – zaprosijo za dopust, prevzamejo tamkajšnji domicil in se poročijo. Avstrijski pravniki in sodišča imajo glede veljavnosti teh porok različna mnenja. – Ali je normalno, da o najsvetejših zadevah vlada takšna nejasnost? Obstajajo zakonske skupnosti, nad katerimi visi Damoklejev meč, da bodo njihove otroke imeli za bastarde. Vendar to še ni najhujše. Popolnoma nesprejemljivo je, da je lahko mož, ki pogosto zaseda najvišja mesta v državi, po § 507 kazenskega zakonika obsojen zaradi prekrška sklenitve prepovedanega zakona v tujini in celo zaradi zločina bigamije.«⁷²

Veljavnost »sedmograških porok«, ⁷³ ki so bile v praksi dostopne le višjim družbenim slojem, sprva ni bila sporna. Toda zaradi zgražanja javnosti, ki se je z njimi prvič seznanila ob Koppovem predlogu v državnem zboru, je vlada morala reagirati. Po letu 1877 so avstrijska sodišča sedmograške poroke redoma razglašala za nične. 16. julija 1878 je ministrstvo za uk in bogočastje prepovedalo sklepanje porok pred delegiranimi evangeličanskimi duhovniki. 22. oktobra 1879 pa je sedmograške poroke (sklicujoč se na §§ 62 in 111 ODZ ter na rzsodbo najvišjega državnega sodišča iz januarja 1879) razveljavil odlok ministrskega predsednika in notranjega ministra grofa Eduarda Taaffeja.⁷⁴ »Neki cislajtanski katoliški soprogi, ki so bili ločeni od mize in postelje, preselili so se na Erdeljsko, da bi se izognili zadržku

⁶⁹ Slednjega je dobil vsak, ki je na Ogrskem prijavil stalno bivališče in je – četudi fiktivno – bival na Ogrskem vsaj šest tednov. Običajno je bilo prijavljanje stalnega bivališča v eni zmed občin bratislavske ali šopronske županije. Prim.: Fuchs, Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen, str. 21–22.

⁷⁰ Fuchs, Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen, str. 23, 34; Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 81.

⁷¹ § 507 se je glasil: »Kdor njemu znan zakonit zadržek zakona zamoči in se poročiti da, preden je, kakor gre, spregled zadobil; ali kdor se v tujo deželo poda, ondi zakon sklenit, kateri po deželnih zakonih ni dopuščen, je kriv prestopka, in se kaznuje s hudim zaporom od treh do šestih mesecev, zapeljivca pa je vsigdar ojstreje kazniti. – Zapor naj se še tudi poostri, če se je eni strani zadržek zamočal, in je ona tako bila po nedolžnem k ničnemu zakonu premotena«. Prim.: Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku, I. zvezek, Kazenski zakon, Ljubljana 1889.

⁷² Wiener Zeitung, 21. 2. 1877.

⁷³ Po 1. 1. 1876, ko je na celotnem ozemlju nemškega rajha začela veljati nova poročna zakonodaja, so se pojavile tudi ti. »nemške poroke«. Šlo je za podoben postopek kot pri »ogrskih porokah«. Katolik, ki se je želel v drugo poročiti, si je moral pridobiti nemško državljanstvo, nato pa pred pristojnim nemškim sodiščem vložiti tožbo za razvezo zakona. V primeru, da se je v Avstriji že ločil od postelje in mize, je – po pridobitvi nemškega državljanstva – sprožil le postopek za spremembo ločitve v razvezo. Prim.: Fuchs, Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen, str. 84–91.

⁷⁴ Fuchs, Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen, str. 52–54.

obstoječega zakona. Tam so prestopili k unitarski ali tudi evangelijsko-reformirani krivoveri, pridobivši si za ta slučaj ogrsko državljanstvo, in z dovoljenjem unitarske oziroma evangelijsko-reformirane zakonske sodnije sklenili nov zakon. Vrnivši se v Cislajtaniijo zahtevali so, da se njihov zakon sklenjen na Erdeljskem, prizna državno-veljavnim. Taaffe je odgovoril: ne.⁷⁵ Odlok je – v skladu s § 78 ODZ – delegiranim evangeličanskim duhovnikom pod kaznijo prepovedal sklepati poroke nekdanjih avstrijskih državljanov (katoličanov), ki so prevzeli ogrsko državljanstvo in prestopili v protestantizem zgolj zaradi razveze zakona. Hkrati je za neveljavne razglasil tudi zakone, ki so jih nekdanji avstrijski (novopečeni »ogrski«) državljani sicer sklenili na Ogrskem, a so se po poroki stalno naselili v Avstriji.⁷⁶

Po izdaji Taaffejevega odloka je »privlačnost« sklepanja sedmograških (ogrskih) porok močno upadla. K temu je prispeval tudi novi ogrski zakon o državljanstvu (1879), ki je zaostрил pogoje za pridobitev ogrskega državljanstva. (Odslej ga je bilo mogoče pridobiti šele po petletnem bivanju na Ogrskem).⁷⁷ Za sklepanje sedmograški porok so se tako odločali le ljudje, ki jih ni motil prevzem ogrskega državljanstva in domicil na Ogrskem. Ti so lahko s pridom izkoristili tudi luknjo v ogrskem zakonu o državljanstvu, ki je dopuščal (§ 8) možnost takojšnje pridobitve državljanstva preko adopcije.⁷⁸

Po sprejemu novega ogrskega poročnega zakona 9. decembra 1894 (veljati je začel s 1. januarjem 1895), ki je uvajal obvezno civilno poroko in razglašal za razvezljive tudi katoliške zakone (§ 29),⁷⁹ se je formalna možnost sklepanja »sedmograških« (»ogrskih«) porok bistveno povečala. Z uveljavitvijo novega zakona se je bilo namreč na Ogrskem mogoče direktno razvezati brez poprejšnjega ločitvenega postopka (v Avstriji) in konverzije v protestantizem oz. unitarstvo. Edini pogoj za razvezo (in ponovno civilno poroko) je ostalo le še ogrsko državljanstvo, ki pa ga je bilo še vedno moč pridobiti tudi z adopcijo.⁸⁰ Toda zaradi nujnega prevzema ogrskega državljanstva, veljave Taaffejevega odloka (1879) in rabsodbi najvišjega sodišča, ki takšnih porok nekdanjih avstrijskih državljanov v Cislajtaniiji ni priznavalo,⁸¹ se praksa sklepanja »ogrskih porok« ni preveč razširila. Do porasta »ogrskih porok« ni prišlo niti po rabsodbi najvišjega državnega sodišča z dne 18. junija 1907, ki je v nasprotju s Taaf-

⁷⁵ Kosec, Katoliško zakonsko pravo, str. 105; prim. tudi Fuchs, Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen, str. 51; Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 82.

⁷⁶ Fuchs, Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen, str. 54.

⁷⁷ Fuchs, Die sogenannten Siebenbürgischen Ehen, str. 70–76.

⁷⁸ Ibidem; Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 83–84.

⁷⁹ Prim.: Moritz Csáky, Die römisch-katholische Kirche in Ungarn, v: Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band IV., Die Konfessionen, Wien 1985, str. 289–301; Adriányi, Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn, str. 213–223.

⁸⁰ Od konca stoletja je v Avstriji izšla cela vrsta brošur, ki so bralce seznanjale z ogrskim poročnim pravom in najhitrejšim načinom pridobitve ogrskega državljanstva z adopcijo. Avstrijski katolik, ki se je želel na hitro razvezati (in v drugo poročiti), je lahko prišel do ogrskega državljanstva preko adopcije – proti plačilu. Cene za posvojitve, ki so jih ubožani ogrski plemiči celo oglaševali v časopisu, pa so bile precej visoke, tako da so lahko na ta način prišli do ogrskega državljanstva le premožnejši. Prim.: Ernst Gerö, Eheschliessungs- und Trennungsfreiheit, in Ungarn. Praktisches Wegweiser für Advokaten, Justiz- und Administrationsbehörden, Heiratslustige, insbesondere für geschiedene, oder beabsichtigende Ausländer katholischer Ehe, Budapest 1910.

⁸¹ Deželno sodišče na Dunaju je še 12. februarja 1907 razveljavilo zakon neke bivše avstrijske državljanke, ki je po ločitvi od postelje in mize v Avstriji prevzela ogrsko državljanstvo in se na Ogrskem v drugo poročila z ogrskim državljanom. V rabsodbi je sodišče poudarilo: »Der § 62. des a. b. G. B. ist aufgebaut auf den Grundsätzen der guten Sitten, daher von öffentlich rechtlichem Interesse; er enthält ein absolutes, indispensables Ehehindernis. Der Eheberbin mangelte bei Eingehung der zweiten Verbindung die persönliche Fähigkeit. Ausserdem wurde die ungarische Staatsbürgerschaft eingestandenermassen nur erworben, um das österreichische Gesetz zu umgehen; dazu kann aber das österreichische Recht niemals seine Hand bieten.« Prim.: Anton Stergar, Kako bo pri nas z ogrskimi zakoni?, v: Voditelj v bogoslovni vedah, letnik XI., 1908, str. 286–287.

fejevim odlokom in uveljavljeno sodno prakso razsodilo,⁸² da je treba – v skladu s haaško konvencijo o zakonskem pravu iz 12. junija 1902 – »zakone tujcev... presoјati po ustreznih zakonih tujih držav«. ⁸³ Ogrske poroke so še naprej ostale »dostopne« le redkim, finančno neodvisnim ljudem. Oktobra 1915, torej v teku vojne, je možnost »ogrske poroke« izkoristil celo šef generalštaba Franz Conrad von Hötzendorf, ki si je – po posredovanju nadvojvode Karla – za nekoliko sporno poroko s pravkar na Ogrskem razvezano Gino von Reininghaus pridobil posebno dovoljenje cesarja Franca Jožefa,⁸⁴ četudi sam ni prevzel ogrskega državljanstva.⁸⁵ Velika večina od postelje in mize ločenih katolikov, ki so se želeli v drugo poročiti, pa se je morala zadovoljiti z življenjem v konkubinatu. Tipičen primer je bil npr. ljubljanski župan Ivan Hribar, ki je po ločitvi od svoje prve žene Emilije, roj. Griga dvajset let živel v konkubinatu s svojo nekdanjo kuharico Milico Goričanovo. Z njo se je v drugo poročil šele leta 1926, deset dni po smrti prve žene.⁸⁶

⁸² Razsodba je med drugim poudarila: »Ehen von Ausländern seien nach den betreffenden Auslands Gesetzen zu beurteilen, alle anderen Erwägungen müßten hinter diesem Prinzip umsomehr zurücktreten, als die Haager Eherechtskonvention auch dieses Prinzip zum Durchbruchbringe.« Prim.: Anton Stergar, Kako bo pri nas z ogrskimi zakoni?, str. 286–287; prim. tudi Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 89.

⁸³ Anton Stergar je iz razsodbe najvišjega državnega sodišča pretirano sklepal: »Odslej bodo vsi zakonski nezadovoljneži lahko leteli na Ogrsko in se tam dali po svoji volji ločiti in znovič poročiti; izvzeti bodo le siromaki, ki nimajo ob čem iti na Ogrsko. S tem je hotelo nadsodišče menda nadelati pot za bodoči civilni zakon, s katerim hočejo gotovi krogi osrečiti avstrijske narode.« Anton Stergar, Kako bo pri nas z ogrskimi zakoni?, str. 286–287.

⁸⁴ Podrobneje o Hötzendorfovi poroki: Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 91–103.

⁸⁵ Po navedbi Josefa Redlicha naj bi cesar Conradu dejal: »Sie sind ja als Soldat auch Ungar, natürlich sollen Sie die Bewilligung bekommen.« Prim.: Das politische Tagebuch Josef Redlichs 1908–1919, II. Band 1915–1919, Bearbeitet von Fritz Fellner, Graz–Köln 1954, str. 62–63.

⁸⁶ Hribarjevega ločitvenega spisa mi v fondu Deželnega sodišča ni uspelo najti. Iz ohranjenih domovinskih listov je razvidno, da se je moral ločiti v prvem desetletju 20. stoletja. Pri ljudskem štetju leta 1900 je bil še vedno poročen z Emilijo, roj. Griga (1850–1926), medtem ko je pri štetju leta 1910 že vnesena oznaka: »gerichtlich geschieden«. Zaradi življenja v »konkubinatu« je bil Hribar deležen zgražanja s katoliške strani. Še posebej gorak mu je bil ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič, ki ga je ob sedemdesetletnici opomnil, da živi v grehu. 20. septembra 1921 je Jeglič v svoj dnevnik zapisal: »Iz Slovenca sem izvedel, da je pokrajinski namestnik Hribar včeraj izpolnil 70 let. Danes sem mu pisal: 'iskreno čestitam za to milost, želeč, da zadnja leta svojega življenja uporabite ne le v korist narodu, ampak tudi za svojo časno in večno srečo. Starost nam kliče v spomin besede: 'Memento mori!' 'da bi svoje življenje uravnavali na pot srečne smrti v božji milosti.' – To sem mu pisal, da ga nekoliko opozorim na njegovo življenje. Od prve žene je ločen, živi pa kar očitno z drugo, z njo hodi povsod, tudi na službenih potih. Skrajna nesramnost! Veliko pohujšanje! Ne kaže nastopiti zoper njega javno in službeno, pač pa naj javnost izve, da sem ga privatno posvaril.« (Jeglič, Dnevnik, 21. 9. 1921). Mesec in pol kasneje je Jeglič dnevniku zaupal: »Dne 14. XI. sem se moral zvečer vdeležiti 'Žalnega orkestra' po kralju Petru. Prireditev je bila zelo resna. Razen ene Foersterjeve pesmi, so peli kompozicije v stilu pravoslavne cerkve. Meni so se dozdevale lepe, segajoče v srce, primerne, drugim so se dozdevale dolgočasne. Prišel je tudi pokrajinski namestnik Hribar s svojo concubino – imel je toliko takta, da mi je ni predstavil.« (Jeglič, Dnevnik, 14. XI. 1921). Ob koncu leta 1922 pa je Jeglič spet zapisal: »V nedeljo smo praznovali rojstni dan kralja. V stolnici je bila zelo spodobna slovesnost. Namestnik me je povabil h kosilu. Ker sem izvedel, da njegove priležnice ne bo zraven, sem se odzval. Zvečer je bil koncert Glasbene Matice, ki obhaja 50-letnico ustanovitve. Pod vodstvom Hubada so krasno zapeli. Namestnik Hribar je prišel s svojo konkubino, ki je na prvem mestu sedela. Jaz sem se mu ogibal, nisem je pogledal. Poprašujem se, ali smem še dalje molčati, ker je skandal javen? In kaj bo, ako ta nesrečni Hribar umrje, pa cerkvenega pogreba ne bom mogel dopustiti? Nekoliko mislim, da bi mu v novem letu zadevo razložil kar natanko, ne več prikrito, kakor do sedaj.« (Jeglič, Dnevnik, 19. 12. 1922). Hribarjeva prva žena Emilija je umrla 19. 3. 1926 v ljubljanski mestni ubožnici na Japljevi ulici 2. Dne 28. 3. 1926 se je Hribar v drugo poročil s svojo »konkubino« Milico Goričanovo.

Obnovitev zahtev po obvezni civilni poroki

Po sprejemu liberalne poročne zakonodaje na Ogrskem (1894) je bila Avstrija (Cislajtanija) ena izmed redkih evropskih držav, ki je vztrajala na konfesionalnem poročnem pravu.⁸⁷ Na prelomu stoletja je bilo avstrijsko poročno pravo v resnici kuriozum, primerljiv le še z razmerami v Španiji, zato so se v javnosti okrepile zahteve po celoviti reformi občega državljanskega zakonika. Liberalni zagovorniki reforme poročnega prava so sprva – podobno kot v šestdesetih in sedemdesetih letih – operirali predvsem z ustavnopravnimi argumenti. V nasprotju s stališči najvišjega državnega sodišča so mnogi menili, da je konfesionalno poročno pravo, vsebovano v ODZ (zlasti člen 111), v nasprotju z državnim temeljnim zakonom o pravicah državljanov, saj da ne zagotavlja enakosti pred zakonom. V tem smislu sta oktobra 1901 poslanca Vogler in Tschan v poslanski zbornici stavila predlog spremembe členov 63, 64 in 111 ODZ, ki je bil identičen z zakonskim osnutkom, ki ga je poslanska zbornica sprejela že v letu 1876.⁸⁸ Kmalu pa so v javni razpravi prevladali etični, нравstveni in socialni argumenti.

V prvi številki četrtega letnika ženskega lista Slovenka (1900) je Danica [Elvira Dolinar] v članku Svobodna ljubezen in zakon⁸⁹ ugotavljala: »Vkljub največji svobodi v izbiranju zakonskega druga, vkljub najvestnejšega plemenskega izbora (Zuchtwahl) se bodo pa vendar vedno primerjali i slučaji medsebojnih zvez, v kojih zakoncih nikakor ne bodo našli zaželjene harmonije, bodisi da sta se varala že uže pri izbiranju, bodisi da sta se šele pozneje divergujoče razvila, da je moral nastati razkol med njima. V takem slučaju jima mora biti svobodna ločitev brez vsih zlih posledic, kajti naravnost kruto je vezati siloma dva človeka, ki si v vsem docela nasprotujeta; kajti zakon, v katerem zakonca ne harmonirata, ni več zakon.«⁹⁰ Podobna stališča so zagovarjali zlasti v 9. aprila 1904 na Dunaju ustanovljenemu Društvu katoliških ločencev (Verein katholisch geschiedener Eheleute),⁹¹ ki si je najbolj goreče prizadevalo za razveljavitev člena 111. Zlasti v socialističnem delavskem in ženskem gibanju pa so vedno bolj opozarjali tudi na socialne in gospodarske razsežnosti problema. Ob padanju števila sklenjenih zakonskih zvez in sočasnem hitrem naraščanju števila ločitev (katoliških) in razvez (nekatoliških) zakonov, ki ga je od konca 19. stoletja beležila avstrijska statistika v vseh avstrijskih deželah in pri vseh družbenih slojih (zlasti med delavstvom in meščanstvom po premoženju),⁹² se jim je zdela zgolj reforma ločitvenega prava preozka. Ob uvedbi obvezne

⁸⁷ Dr. L. v. Mitteis, Die Reformbedürftigkeit des österreichischen Eherechtes, v: Neue Freie Presse, 21. 1. 1906 (Morgenblatt).

⁸⁸ Toda zaradi do skrajnosti zaostrenih nemško-čeških odnosov, ki so kmalu eskalirali v (obnovljeni) obstrukciji, njun predlog ni vzbudil skoraj nobene pozornosti. Enquete, str. 27–28; Voglerjev predlog omenja tudi Josip Gruden, Kulturnobojni načrti, v: Čas 1912, str. 8.

⁸⁹ Slovenka, IV., 1900, št. 1; prim. tudi Sabina Ž. Žnidaršič, Ora et labora – in molči, ženska!, cf*, Ljubljana 2000, str. 64.

⁹⁰ Danica [Elvira Dolinar], ki je menila, da postaja v državah, »kjer so ločitve dovoljene«, zakonska zveza »blažja, plemenitejša, idealnejša«, je bila seveda deležna ostrih kritik v katoliškem časopisju. Prim.: Slovenec, 24. 2. 1900; glej tudi Nina Vodopivec, Ivanka Anžič Klemenčič, v: Splošno žensko društvo 1901–1945. Od dobrih deklet do feministk, ur. Nataša Budna Kodrič in Aleksandra Serše, Ljubljana 2003, str. 296.

⁹¹ Društvo so ustanovili 9. aprila 1904, statute pa so mu potrdili avgusta 1904. Po navedbah njegovega predsednika Fritza Riedererja z začetka leta 1905 naj bi društvo štel med 200 in 400 tisoč članov. (Riederer je pri tem imel v mislih okoli 200.000 uradno in še enkrat toliko dejansko ločenih katoliških zakoncev v Avstriji). Društvo je imelo svoje izpostave v vseh večjih mestih Avstrije. Dunajska izpostava naj bi štela 38.000 in graška 8.000 članov. Društvo je izdajalo svoj list Blätter der Geschiedenen. Prim.: Enquete, str. IV., 2–3, 17, 129, 186; Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 76.

⁹² Prim.: Waltraud Heindl, Aspekte der Ehescheidung in Wien um 1900. Grenzen und Möglichkeiten der Erforschung des Problems, v: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 33, 1980, str. 219–246.

civilne poroke in možnosti razvez katoliških zakonov so predlagali celovito reformo ODZ, s katero naj bi predvsem izboljšali pravni položaj zakonskih žensk (in ločenk). Splošno avstrijsko žensko društvo (*Allgemeine österreichische Frauenverein*)⁹³ je tako leta 1904 malo pred tem ustanovljeni komisiji za revizijo ODZ⁹⁴ poslalo peticijo, s katero se je zavzelo ne le za uvedbo civilne poroke in možnost razveze katoliških zakonov, ampak za zakonsko priznanje konkubinata, pač v smislu zagotovitve pravic »konkubin« do primerne vzdrževanja in dedovanja.

Vsa različna stališča so prišla do polnega izraza v anketi o reformi poročnega prava,⁹⁵ ki jo je (v sodelovanju z Društvom katoliških ločencev) med 27. januarjem in 24. februarjem 1905 izvedla Kulturno politična družba (*Kulturpolitische Gesellschaft*).⁹⁶ Vodstvo društva je k sodelovanju v javni anketi povabilo vrsto znanih dunajskih intelektualcev različnih političnih usmeritev. Med njimi so prevladovali liberalno usmerjeni pravniki in visoki državni uradniki, ankete pa sta se udeležila tudi dva znana katoliška intelektualca in nekaj eminentnih predstavnic ženskega gibanja.⁹⁷

Razen obeh katoliških udeležencev ankete, Adolfa Letha in Victorja Kienböcka, ki sta ognjevitro zagovarjala načelo nerazvezljivosti katoliških zakonov,⁹⁸ se je velika večina udeležencev ankete zavzela za čimprejšnjo reformo poročnega prava v Avstriji. Sodelujoči člani Društva katoliških ločencev so v prvi vrsti zahtevali ukinitve § 111 ODZ in uveljavitev razvezljivosti katoliških zakonov. Predsednik društva Fritz Riederer, ki je v členu 111 videl »nasilje nad človekovimi pravicami« najhujše vrste, je menil, da je člen 111 neetičen, saj da je veliko bolj moralno razvezati spodletel zakon, kot pa ohranjati zakonsko zvezo od postelje in mize ločenih zakoncev. Z ločitvijo naj bi se namreč »vez« med zakoncema popolnoma pretrgala (edino, kar ju še povezuje, je to, da mora en zakonec plačevati alimente), toda zaradi § 111 si ločena zakonca ne moreta ustvariti novega »ognjišča«. Absolutni zadržek katolištva, vsebovan v § 111, sili ločene zakonce, da živijo v konkubinatu, s tem pa so izpo-

⁹³ Leta 1893 ustanovljeno Splošno žensko društvo je bilo prva ženska organizacija v Avstriji. Med prominentnimi članicami so bile Auguste Fickert, Marie Schwarz in Rosa Mayreder. Društvo je bilo nestrankarsko in je bilo odprto tako za socialdemokratsko kot krščansko socialno orientirane ženske. Prim.: Waltraud Heindl, *Frau und bürgerliches Recht. Bemerkungen zu den Reformvorschlägen österreichischer Frauenvereine vor dem Ersten Weltkrieg*, v: *Politik und Gesellschaft im Alten und neuen Österreich. Festschrift für Rudolf Neck zum Geburtstag*, Hrg. Isabella Ackerl, Walter Hummelberger und Hans Mommsen, Band I., Wien 1981, str. 136–139; Harmat, *Divorce and Remarriage in Austria-Hungary*, str. 77.

⁹⁴ Komisijo za revizijo ODZ, ki naj bi zakonik »prilagodila spremenjenim gospodarskim in družbenim razmeram«, so na pobudo nestorja avstrijskega pravoznanstva, predsednika najvišjega državnega sodišča dr. Josefa Ungerja ustanovili maja 1904 pri pravosodnem ministrstvu. Prim.: Heindl, *Frau und bürgerliches Recht*, str. 135.

⁹⁵ Prim.: *Protokolle der Enquete betreffend die Reform des österreichischen Ehegesetzes* (vom 27. Jänner bis 24. Februar 1905), Wien 1905.

⁹⁶ Kulturno politična družba, ki jo je leta 1902 ustanovila skupina dunajskih socialno liberalno usmerjenih intelektualcev z dr. Robertom Scheuom na čelu, je v obliki javnih anket izvajala neodvisne raziskave o vitalnih družbenih problemih, kot npr. o reformi kazenske zakonodaje, državnem subvencioniranju umetnosti, reformi srednjega šolstva itd. Nekatere družbine ankete so imele velik vpliv na pripravo potrebnih sodnih in pravnih reform ter na spremembo vladne politike. Ena izmed njenih najodmevnejših anket je bila prav anketa o reformi poročnega prava. Prim.: John W. Boyer, *Freud, Marriage and Late Viennese Liberalism: A Commentary from 1905*, v: *The Journal of Modern History*, Vol. 50, No. 1, 1978, str. 72–102.

⁹⁷ Boyer, *Freud, Marriage and Late Viennese Liberalism*, str. 87.

⁹⁸ Adolf Leth je menil: »Die Ehe kann nicht gelöst werden, weil sie eben mehr als ein Vertrag ist, weil sie eben ein Sakrament ist.« Dr. Victor Kienböck pa je poudaril: »So lange der Staat auf dem Standpunkte der Ehe als der staatlich anerkannten, staatlich legitimierten, die Gesellschaft begründenden Form der Geschlechtsgemeinschaft steht, dann muß die Unauflöslichkeit der Ehe statuiert werden...« Prim.: *Enquete*, str. 233, 236 (Leth); 79–82; 84 (Kienböck).

stavljeni hudemu socialnemu pritisku, ki je še zlasti krut do »žena« (konkubin) in (nezakon-skih) otrok.⁹⁹

Za nekatere druge razpravljalce, med njimi so prevladovali pravniki, so bili sporni tudi nekateri drugi člani ODZ. Državnozborni poslanec dr. Ludwig Vogler se je tako – kot oktobra 1901 v poslanski zbornici – zavzel za revizijo (oz. odpravo) §§ 63, 64 in 111 ODZ. Menil je, da je zahteva po razvezljivosti katoliških zakonov popolnoma upravičena, toda hkrati je predlagal, naj razveze ne bi bile prelahko dosegljive. »Zakon ni čebeljak, v katerega lahko pri enih vratih vstopiš in pri drugih izstopiš. Z dovolitvijo razveze zakona naj bi ustvarili možnost, da se v najtežjih primerih, ko je skupno življenje za zakonca postalo neznosno in nemogoče..., tak zakon pripelje do popolne ločitve.«¹⁰⁰ Za določujočo navedbo »upravičenih razlogov« za razvezo zakona (pač po francoskem, nemškem in ogrskem zgledu) se je v razpravi zavzela tudi velika večina drugih razpravljalcev. (Dr. Moritz Benedikt je menil, da bi morali razvezo zakona nujno dovoliti v primerih »izrojenosti«: pri zločincih, patološko obremenjenih ljudeh in obolelih za težkimi nalezljivimi boleznimi).¹⁰¹ Precej osamljeno je bilo stališče Gustava Scheua, ki je zagovarjal načelo absolutne razvezljivosti zakonov: »Ne smemo pozabiti, da je tudi pri sklepanju zakonov najvišji princip svoboda. Zakaj naj bi ta princip svobode veljal le pri sklepanju zakonov, ne pa tudi pri ločevanju?«¹⁰²

Posamezni razpravljalci so se dotikali tudi nekaterih drugih perečih problemov poročne zakonodaje v Avstriji. Znani mirovnik Alfred Fried iz Berlina je med drugim opozoril, da je z nepriznavanjem zakonov, ki so jih v tujini povsem pravilno sklenili (nekdanji) avstrijski državljani, avstrijsko poročno pravo v popolnem nasprotju s haaško konvencijo o zakonskem pravu iz leta 1902.¹⁰³ Predsednik Kulturno politične družbe Robert Scheu je navrgel tezo, češ da »je nasprotje med katolicizmom in nekatolicizmom v bistvu nasprotje med interesi moškega in ženske« in da je t. i. katoliško stališče v bistvu »žensko stališče«.¹⁰⁴ Social-demokrat Jakob Brod pa je obstoj instituta »zakona« povezal z obstojem kapitalistične družbe: »Dokler obstoji naša današnja kapitalistična družba, ki je le druga oblika starega barbarstva, se bo ohranilo tudi barbarstvo zakona. Šele če zmaga socializem, se bo uveljavil premišljen zakon, v katerem živijo drug z drugim tisti, ki se ljubijo – in v trenutku, ko se ne ljubijo več, odidejo vsak na svojo stran.«¹⁰⁵

Medtem ko se je večina moških udeležencev ankete osredotočila na vprašanje nujne reforme ločitvenega (razveznega) prava, so zlasti ženske udeleženke opozarjale, da bi lahko bila ločitvena zakonodaja, ki ne bi vsebovala posebnih zaščitnih določil za poročene ženske, slabša od obstoječe.¹⁰⁶ Grete Meisel-Hess, nauglednejša predstavnica ženskega gibanja, ki je sodelovala v anketi,¹⁰⁷ je želeno reformo presojala z zornega kota meščanske žene, ki ni bila ekonomsko samostojna in za katero bi lahko ločitev (razveza) pomenila korak v socialno negotovost. Menila je, da zakonodaja sicer ne bi smela prepovedovati razvez zakona, da pa bi

⁹⁹ Enquete, str. 17–20; 71. Leopoldina Palletta, članica Društva katoliških ločencev iz Gradca, je v nepopustljivosti katoliške cerkve pri obrambi § 111 videla razlog, da se je veliko članov društva »upravičeno« pridružilo gibanju Los von Rom. (Prim.: Enquete, str. 68–70).

¹⁰⁰ Enquete, str. 22–28.

¹⁰¹ Enquete, str. 47–52.

¹⁰² Enquete, str. 60–64.

¹⁰³ Enquete, str. 177–178.

¹⁰⁴ Enquete, str. 3–4, 16.

¹⁰⁵ Enquete, str. 21.

¹⁰⁶ Boyer, Freud, Marriage and Late Viennese Liberalism, str. 88–89.

¹⁰⁷ Grete Meisel-Hess je kasneje postala pomembna članica Zveze za zaščito mater (Bund für Mutterschutz), vplivnega združenja za ženske pravice, ki ga je leta 1905 v Berlinu ustanovila Helene Stöcker. Prim.: Boyer, Freud, Marriage and Late Viennese Liberalism, str. 88–89.

moralna nova zakonodaja obvezno vsebovati dolžnost moža, da skrbi za svojo razvezano ženo in otroke ter natančno določiti razloge za razvezo zakona. (Brez utemeljenega razloga naj razveza ne bi bila možna). Iz istih razlogov je odločno zavrnila idejo o t. i. »začasnih porokah« (Ehen auf Zeit), ki jo je razvil angleški pisatelj George Meredith: »Če bi lahko po desetletni pogodbi mož odpovedal zakon kot kakšno stanovanje, ki mu ni več pogodu, bi to privedlo do tega, da bi bila žena brezpogojno na slabšem.«¹⁰⁸

Kamilla Theimer, ki so jo na Slovenskem bolj spoznali šele ob njeni aferi z Janezom Evangelistom Krekom, se je – kot je poudarila – ankete udeležila v prvi vrsti kot ženska (in ne kot katoličanka). Načelno se je zavzela za sprejem novega, interkonfesionalnega poročnega prava (slednji naj bi bil kulturna potreba), ki bi uzakonil obvezno civilno poroko, toda hkrati je – s stališča žene – nastopila proti radikalnim posegom v ločitveno oz. razvezno pravo. Če bi reforma uvedla razvezo, ki bi bila odvisna od svobodne volje enega izmed zakoncev (kot je predlagal Gustav Scheu), bi ceho plačala žena, kar naj bi se kazalo tudi v ZDA. Zakon bi moral nujno vsebovati natančno določeno razvezne razloge, pri čemer bi moral izhajati iz interesa žene in otrok. Theimerjeva je predlagala tudi širšo reformo ODZ glede odnosov med spoloma. Opozorila je na vrsto določil ODZ, ki so uzakonjala podrejen položaj žene nasproti možu, kot npr. pravico moža, da ženi prepove, da bi se zaposlila, da izbere kraj bivanja družine in da upravlja z ženinim premoženjem. Menila je, da bi bilo ob reformi ločitvenega prava potrebno izvesti tudi ustrezno reformo lastninskega prava.¹⁰⁹

Tudi Henriette Herzfelder, ki je sicer bila najbolj bojevita ženska udeleženka ankete, je še bolj kot Kamilla Theimer z vsemi topovi udarila po avstrijskem ODZ. Do vprašanja razvez katoliških (in mešanih) zakonov ni zavzela jasnega stališča, toliko jasneje pa je poudarila nujnost celovite reforme ODZ v smislu ženske emancipacije. Nevzdržno se ji je zdelo, da ODZ žensko obravnava kot »nemočno, nezrelo kreaturo, ki jo mora voditi mož«.¹¹⁰ V svojih stališčih je izhajala iz zornega kota meščanskih poročenih žensk, medtem ko se stališč naraščajočega števila nameščenk in delavk ni dotikala. Za njo je bila primarna družbena vloga vsake ženske vloga zakonske žene in matere, kar pomeni, da njeno zagovarjanje pravic žensk ni bilo preradikalno.¹¹¹

Od znanih udeležencev ankete so bila nadvse zanimiva stališča Sigmunda Freuda, ki je organizatorjem ankete poslal pisni odgovor (prebrali so ga 8. februarja 1905).¹¹² Na anketno vprašanje: »Ali naj bo zakon nerazvezljiv? Tudi po dejanski ločitvi?«, je Freud povsem nedvoumno odgovoril: »Nerazvezljivost zakona nasprotuje pomembnim etičnim in higienskimi načelom in psihološkim izkušnjam. Še posebej nepravilna je do žensk, ki so zaradi naravnih okoliščin prisiljene vstopiti v zakon v rani mladosti, ko so za zakon duševno popolnoma nezrele, in ki so zaradi družbenih pričakovanj prisiljene vstopiti v zakon brez poznavanja ljubezenskega življenja.«¹¹³

Freudu se je zdela »sukcesivna poligamija« (torej možnost razveze in vnovične sklenitve zakona) povsem združljiva s kulturnimi normami moderne družbe, saj bi uzakonitev možnosti razveze deloma pomenila zgolj sankcioniranje obstoječih razmer. Za reformo poročne zakonodaje v smislu možnosti razveze zakona pa se je Freud zavzel tudi zaradi negativnih posledic spolne vzdržnosti: »Zagovarjam stališče, da lahko le neznatna manjšina srečno konstitui-

¹⁰⁸ Enquete, str. 15.

¹⁰⁹ Enquete, str. 86–95; Boyer, Freud, Marriage and Late Viennese Liberalism, str. 89–90.

¹¹⁰ Enquete, str. 210–219; Boyer, Freud, Marriage and Late Viennese Liberalism, str. 90.

¹¹¹ Enquete, str. 210–219.

¹¹² Enquete, str. 76–77; Freudov odgovor je ponatisnjen tudi v prilogi Boyerjevega članka Freud, Marriage and Late Viennese Liberalism, str. 99–102.

¹¹³ Ibidem.

ranih ljudi izvaja spolno abstinenco brez škode... Za veliko večino pa je spolna abstinenca preko daljšega življenjskega obdobja skoraj nemogoča.«¹¹⁴ Spolna potlačitev naj bi obvezno povzročala najrazličnejše oblike nervoz in imela tudi druge psihične posledice. Za moške z normalnim spolnim življenjem, še zlasti, če se ukvarjajo z intelektualnim delom, naj ne bi predstavljala večjega problema le začasna spolna vzdržnost. Daljša spolna abstinenca pa naj bi jim povzročala hude posledice, saj naj bi vse svoje psihične moči porabili za boj proti skušnjavi, pri tem pa izgubljali energijo in potrebno samozavest.¹¹⁵ Enako hude naj bi bile psihične posledice spolne vzdržnosti pri ženskah, saj naj bi bil del »kultiviranih žensk« že obsojen na frigidnost.

Ob zaključku ankete je Kulturno politična družba sprejela resolucijo (30. marca 1905), ki se je – v skladu s predlogom poslanca Voglerja – povsem nedvoumno zavzela za čimprejšnjo reformo poročne zakonodaje:

»Reforma avstrijskega poročnega prava je neizgibna, nujna naloga zakonodaje, s katero ni mogoče odlašati do splošne revizije občega državlanskega zakonika. Reformo je treba izvesti tako, da se vzpostavi enotno državno poročno pravo in da se še posebej ukinejo verski zadržki verske različnosti, višje posvetitve, zakonske vezi in katolištva, in da se pod ustreznimi pogoji, najmanj enakimi kot pri nekatoških zakonih, omogoči razvezljivost zakona.«¹¹⁶

Kulturni boj

Kmalu po objavi resolucije in ankete se je začel uresničevati poziv, ki ga je v teku anketnih razprav na prisotne in širšo javnost naslovil poslanec Julius Ofner: »Vsi, ki priznavajo, da današnje poročno pravo duši socialni institut [zakona], se morajo povezati, saj lahko obstoječe avstrijsko poročno pravo izniči le močna sila.«¹¹⁷ Že poleti 1905 je na državni zbor in pravosodno ministrstvo naslovila peticijo za reformo poročnega prava Zveza avstrijskih ženskih društev (Bund österreichischer Frauenvereine), ki so jo na pobudo Marianne Hainisch ustanovili leta 1902 kot nekakšno krovno organizacijo nestrankarskih ženskih društev.¹¹⁸ V peticiji je Zveza med drugim zahtevala uvedbo obvezne civilne poroke in možnost za razvezo katoliških zakonov že na podlagi »nepremostljive zoprnosti«.¹¹⁹ Peticija je zahtevala izboljšanje položaja tistih žensk, ki so bile ločene po svoji krivdi. Tudi njim naj bi (če bi bile brez sredstev) možje po ločitvi zagotavljali primerno preživnino, upravičene pa naj bi bile tudi do dela skupnega premoženja.¹²⁰

V skladu z resolucijo, ki so jo konec marca sprejeli udeleženci ankete, je jeseni 1905 Društvo katoliških ločencev sprožilo široko zastavljeno in dobro organizirano akcijo javnih zborovanj in zbiranja podpisov za razvezljivost katoliških zakonov,¹²¹ ki so jo pozorno sprem-

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ Že pred Freudom je podobno stališče zagovarjal psiholog dr. Wilhelm Stekel. Sklicujoč se na stališče Richarda Kraft-Ebinga je menil, da je seksualna abstinenca enaka onaniji in pogost vzrok za težke živčne bolezni. Prim.: Enquete, str. 66.

¹¹⁶ Enquete, str. V.

¹¹⁷ Enquete, str. 228–232.

¹¹⁸ Heindl, Frau und bürgerliches Recht, str. 133, 135–136.

¹¹⁹ Heindl, Frau und bürgerliches Recht, str. 140–145.

¹²⁰ Ta zahteva je bila uperjena zoper diskriminatorni §. 1237 ODZ, ki je določal, da v zakonu, če ni posebnega dogovora, obdrži vsak »soprog lastnino svojega premoženja«. V drugem odstavku je določal, da pri tem, kar eden soproga v zakonu pridobi, nima drugi soproga nikake deležnosti. »V dvomu se domneva, da je pridobitev sprogova«. Prim.: Fran Mohorič, Stališče ženske v avstrijskem pravu, v: Slovenski pravnik 1915, str. 164.

¹²¹ Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 76.

ljali tudi v slovenskem katoliškem tisku: »Društvo 'katoliških' ločenih zakoncev hoče na vsak način izsiliti preosnovo državnega zakonskega prava v tem zmislu, da se odstrani iz njega krščanski pečat in uvede t. zv. civilni zakon. Glavne točke te preosnove bi bile: 1. Zakoni se ne sklepajo več v cerkvi (vsaj pred državo veljavni ne; na Ogrskem in Francoskem je celo pod kaznijo prepovedano poročiti se prej v cerkvi, kakor pred državnim uradnikom, sicer je cerkvena poroka zasebna stvar ali bolje 'parada' poročencev), ampak pred državnim uradnikom – v kaki zakajeni pisarni. S tem je zakonu odvzet vsak višji pomen, odvzeta mu je vsa poezija, in je potisnjen do suhoparne juridične formalnosti. 2. Judje se bodo smeli neovirano ženiti s kristjani; krščanska kri Judom od nekdaj diši, zato se Izrael zelo poteguje za reformo kat. zakona... 3. Propadli in odpadli katoliški duhovniki in redovniki se bodo smeli ženiti – po zgledu Martina Lutra. 4. Poglavitno pa je, da se odpravi nerazvezljivost zakonske zveze ter ločeni lahko vsak čas sklenejo nov zakon. – Zagovorniki preosnove so se požurili in začeli zbirati podpise, zlasti po mestih. Uredništva liberalnih listov, razne gostilne, agentje in luteranski predikantje so se hitro zavzeli za to stvar in kjer ni drugače šlo, poslužili so se laži in zvijače – saj liberalni smoter posvečuje sredstva. Nabralo se bojda krog 300.000 podpisov, morda tudi več.«¹²²

Akcijo Društva katoliških ločencev je dejavno podprla vrsta drugih društev, strokovnih organizacij in znanih posameznikov iz kulturnega in političnega življenja, tako da je do začetka leta 1906 uspelo zbrati več sto tisoč podpisov. Novembra 1905 je akcijo s posebno resolucijo podprla odvetniška zbornica Češke (v njej so zahtevali ukinitve §§ 63, 64 in 111 ODZ),¹²³ konec januarja 1906 pa je začelo zbirati podpise pod peticijo za temeljito reformo poročnega prava še praško žensko društvo Frauenfortschritt.¹²⁴ Akcijo so ves čas odločno podpirali zlasti vsenemško usmerjeni državnozborni poslanci (Derschatta, Tschan, Voelkl, Noske, Eisenkolb, Wrabetz, Iro, Ellenbogen, Resel in Malik), ki so februarja 1906 izdali oklic: »Someščani! Med vsemi državami na svetu ima Avstrija najbolj nazadnjaško postavbo o zakonu. Zbralo se je na tisoče katoličanov, ki zahtevajo reformo katoliškega zakona. Zahtevamo le, kar je uvedeno že po vseh kulturnih državah, namreč da zopet lahko sklenejo zakon ločeni katoličani.«¹²⁵

Razsežnosti gibanja, ki so ga javno podpirali tudi »vsenemški« zagovorniki gibanja Los von Rom, so vnesle nemir v katoliški tabor. Toda avstrijski episkopat je reagiral šele potem, ko so se novembra 1905 v justičnem odseku državnega zbora (predsedoval mu je slovenski liberalni poslanec dr. Andrej Ferjančič) poenotili o predlogu poslanca dr. Tschana, ki je predvidel možnost vnovične (civilne) poroke od postelje in mize ločenih katoličanov.¹²⁶ »Čim se je izvedelo, da je ta reformni načrt v justičnem odseku že toliko dozorel, da se bode o njem v doglednem času že lahko meritorno razpravljalo v parlamentu, je bil ves klerikalni Izrael pokonci.«¹²⁷ Novembra 1905 so se na Dunaju na peti splošni avstrijski katoliški konferenci zbrani škofje odločili, da bodo z organizirano protiakcijo odločilnim krogom v državi jasno dokazali, da velika večina avstrijskih katoličanov podpira »zadržek katolištva« in nerazvezljivost zakona¹²⁸ in da so argumenti Društva katoliških ločencev neutemeljeni. »Kot najvažnejši

¹²² F., K., Razporka in svobodna šola, v: Voditelj v bogoslovnih vedah, 1906, str. 220–222.

¹²³ Marianne Tuma von Waldkampff, Zur Reform des österreichischen Eherechts, Leipzig 1907, str. 14.

¹²⁴ Tuma von Waldkampff, Zur Reform, str. 16.

¹²⁵ Slovenec, 2. 3. 1906.

¹²⁶ Slovenski narod, 22. 2. 1906.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ »Na Dunaju so se zbrali škofje, ki so prokleli nameravano reformo zakonskega prava in pozvali na najodločnejši odpor in boj proti tej nakani vse pravoverne katolike. Izdali so se posebni kolic, podpisani od raznih klerikalnih kapacitet, med katerimi seveda tudi ni smel manjkati dr. Šusteršič, na dobro in verno katoliško ljudstvo, naj z vso odločnostjo protestuje proti nameravanemu atentatu na sveti katoliški zakon.« Slovenski narod, 22. 2. 1906; prim. tudi: Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 76.

dokaz navajajo nasprotniki veliko število konkubinatov, v katerih žive ločeni zakonci, ki se ne smejo zopet ženiti, torej je moralna potreba za dotične stranke in za državo samo, da se ti konkubinati pozakonijo, t. j. da se s civilnim zakonom dovoli razporka in sklenitev novih zakonov. A ta razlog je piškav. Civilni zakon prvič pred vestjo in pred Bogom ne more nikdar divjega zakona spremeniti v pravi zakon, k večjemu pokrije nenravno goloto na zunaj s plaščem legalnosti, drugič je pa prazna utopija, da bi civilni zakon zmanjšal ali celo odpravil konkubinate, ampak le omaja zakonsko zvezo in pospeši prelomitev zakonske zvestobe ter dosledno vodi do popolnega razpada zakonske zveze sploh. Človeški razbrzdanosti, ki jo imenujejo 'sloboda', postane sčasoma tudi civilni zakon nadležen in nepotreben, zato je proč tudi ž njim. Dokaz za to nam je stara rimska država in pa današnja Francija.«¹²⁹

Februarja in marca 1906 so se po vseh večjih mestih monarhije »vršili številno obiskani protestni shodi na veliko jezo rdečih zagovornikov 'proste ljubezni' ter duševno zaspane in npravno gnile buržuazije.«¹³⁰ »Duhovščina je uprizorila po vsej Avstriji pravcato križarsko vojno proti napovedani reformi državlanskega zakonika.«¹³¹ Akcija zbiranja podpisov zoper »razkristjanjenje zakonske zveze« je v vseh avstrijskih deželah odlično napredovala. Od slovenskih dežel je bila še posebej uspešna v ljubljanski škofiji, saj se je zanjo odločno zavzel ljubljanski knezoškof Anton Bonaventura Jeglič. V nedeljo, 18. februarja 1906, so v vseh cerkvah na Kranjskem duhovniki »grmeli proti onim brezbožnikom, ki so stegnili pregrešne svoje prste proti svetosti katoliškega zakona. V najtemnejših barvah so se slikale ljudstvu posledice nameravane reforme in pri tem se prečastiti božji namestniki tudi niso strašili se posluževati očitih laži. – Tako so na primer pripovedovali v veliko zgražanje neukega ljudstva, da se namerava uvesti tak zakon, ki bo trajal samo dve do tri leta; ako se bo mož naveličal svoje žene, jo bo pahnul od sebe, jo z otroki vred prepustil bedi, sam si bo pa vzel drugo. Ko so s takimi in enakimi bajkami nahujskali ljudstvo, so jeli nabirati med njim podpise za protestno izjavo proti nameravani reformi. In sedaj lazijo cerkovniki in razni drugi farški agitatorji od hiše do hiše, od rodbine do rodbine in beračijo podpisov. Zlasti so se spravili na ženske, ki so najložje dostopne njihovim lažem in farbanjem, da bodo baš ženske najbolj usmiljenja in obžalovanja vredne stvarce pod božjim solncem, ako se izvede reforma državlanskega zakonika. No, a tudi otrok ne zaničujejo pri nabiranju protestnih podpisov, dasi pravijo, da naj dotične izjave podpišejo samo osebe, ki so že dovršile 14. leto. Tako so na primer morale na tukajšnjem zavodu mater Uršulink podpisati protestno izjavo celo deklice 10 do 12 let.«¹³²

Celotno akcijo je budno spremljal ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič, ki je 10. marca 1906 svojemu dnevniku zaupal: »Protestni podpisi zoper razdružitev zakona prav dobro napredujejo... Uradniki in učitelji slabo podpisujejo; pristaši Naroda se branijo in ne marajo... Na prižnici in pri shodih se ljudstvo podučuje.«¹³³ V njegovi režiji (in režiji prvaka SLS dr. Ivana Šusteršiča) se je 11. marca 1906 odigral tudi dobro obiskani protestni shod katoliškega ženstva v veliki dvorani Uniona (po navedbah Slovenca naj bi se ga udeležilo okoli 3000 žena), ki je pomenil vrhunec »slovenske« katoliške akcije proti »razporoki«.

Glavne ženske govornice, tako iz meščanskih kot delavskih vrst, so v svojih nastopih jasno demonstrirale svojo odločenost »braniti žensko čast«.¹³⁴ Josipina Kos je zahtevo po uvedbi civilne poroke z možnostjo razveze zakona označila za »verski boj«, ki se mu je treba

¹²⁹ F., K., Razporka in svobodna šola, v: Voditelj v bogoslovnih vedah, 1906, str. 220–222.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ Slovenski narod, 22. 2. 1906.

¹³² Slovenski narod, 22. 2. 1906.

¹³³ Jegličev dnevnik, 10. 3. 1906.

¹³⁴ Slovenec, 12. 3. 1906.

zoperstaviti. »Ali nimamo že itak dovolj boja? Vse je sprto in razbito. Zdaj nam hočejo zanesti še med katoliške rodbine, med stariše ino otroke nov boj, verski boj, ki je najhujši, ker ima globoke korenine v veri in ker se gre za večni blagor. Me nočemo tega boja! Zatorej proč, proč s tistim, ki nam ga usiljujejo. Dolžnost žene je pomirjevati. Mir je tudi cilj našega nastopa. Ob pragu naših rodbin se mora ustaviti verski boj. Svetišče rodbine je naše, otroci so naša in božja last. Bodimo trdne in neomajane! Delujmo vzajemno za splošni blagor! Kličimo navdušeno našim nasprotnikom: 'Roke proč!'«¹³⁵

Gospa Pliberšek je zahtevo po razporoki postavila v kontekst aktualnega socialnega vprašanja, ki da je sicer vprašanje človeške družbe, »a tudi vprašanje posameznikov, ... vprašanje žene, vprašanje otrok.« »Vsi bi bili radi srečni, kolikor je pač na zemlji mogoče, vsi, tudi žene, tudi otroci. A glejte, kaj so iznašli rdeči osrečevalci človeštva: Radi bi, da bi jim postava dovolila, kadar bi se jim zljubio, ločiti zakon, pustiti žene, pustiti otroke v zapuščenosti in revščini. – Kaj bi jim bila potem mar žena, ki jim jev nesebični ljubezni žrtvovala vse, kaj bi jim bili mar otroci, sirote, ki bi hrepenele po očetovi skrbi, ljubezni! A oče bi dobro živel drugod, žena in otroci pa naj poginejo. To bi bil zmisel nove postave za nas! – Sramota vsem, ki so za tako postavo! Me žene protestujemo v svojem imenu, v imenu vseh mater, v imenu vseh otrok, protestiramo proti vsaki postavi, ki bi poizkusila porušiti in oskruniti krščanski zakon!«¹³⁶

Gospa Bengalija je menila, da bi bila takšna postava zgrajena na »lahkomiselnosti«, gospa Kumer pa je opozorila, da bi bil takšen zakon obenem tudi skušnjava za ženo. »Zato proč s tako postavo, ki je podla skušnjava! Proč s postavo, ki dvomi o našem poštenju in se laska le strastem!«¹³⁷ Gospodična Bučar je s stališča delavk opozorila na pogubne posledice razporeke za ženske delavke: »Veliko mladih deklet je, katere morajo iti v svet iskat in prislužiti si kruha, naj si že bode v tovarne ali razne službe. Trpka je usoda delavke in le malo veselja daje človeška družba delavki, in le malo ščitijo postave žensko delavko. Biti mora skromna in z malim zadovoljna, da se preživi. Ako se pa že delavki, ki je prosta, ne godi predobro, potem si pa ve predstavite žensko, katera je po razporoki ločena od moža, katera nima družega, kakor kopico majhnih otrok, s katerimi je tako rekoč vržena na cesto na milost ali nemilost. Kako naj taka žena preživi sebe, kako naj vzgoji deco, kje naj vzame potrebnega živeža, kje naj dobi kruha za svoje otročičke? Pa mi bode morebiti kdo ugovarjal, češ, saj bode moral mož tudi kaj skrbeti za otroke. Bogati možje mogoče, kako pa naj poskrbi delavec? V velikih delavskih družinah komaj shajajo sedaj, ko živita mož in žena skupno, sedaj jim nič ne ostane, ko prinese mož zaslužek samo 'eni' ženi, in potem bo prinesel denar tisti, s katero bo živel in skrbel za otroke tiste žene s katero bo skupaj, a za zapuščeno mu ne bo nič ostalo, kakor mu sedaj nič ne ostane. Če je kdo, potem je delavska žena upravičena protestirati in sicer odločno protestirati proti razdružitvi zakonske zveze. Jaz mislim, da se soglašate z menoj, če pravim: Civilnega zakona ne maramo (Burni klici: Ne maramo ga!), me priznamo samo en zakon, katerega je ustanovil Bog in katerega uči in ščiti sv. kat. cerkev. Sedaj nastopa mila pomlad in narava se probuja od zimskega spanja. Tudi ženstvo ljubljansko se probuja in vstaja in kliče poslancem in celi javnosti: Postave, katere tako globoko segajo v naše življenje, postave, ki se tičejo tudi nas, teh postav ne bode delali brez nas! (Burno odobravanje.)«¹³⁸

Gospodična Marija Klepec je poudarila, da je krščanski zakon tudi zakrament; kot tak da je svet in nerazrušljiv, »kakor je nerazrušljiva resnična, srčna ljubezen«. »Krščanski ženi je

¹³⁵ Ibidem.

¹³⁶ Slovenec, 12. 3. 1906.

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ Slovenec, 12. 3. 1906.

življenje več kakor golo uživanje. Krščanski ženi je zakon in življenja nekaj resnovečnega, nekaj svečanega, daritev za blagor rodbine in božja služba. Zato krščanska žena vztraja tudi v težkih urah, vztraja iz ljubezni do rodbine, vztraja iz ljubezni do Boga. Kakor je vojak, ki prelomi domovini dano besedo ter pobegne izpod zastave, izdajavec, ki ga ustrele, – tako so tisti, ki bi radi prelomili in poteptali prisego svete in večne zakonske ljubezni, izdajavci rodbine, izdajavci otrok, izdajavci – žene!¹³⁹ Zadnja med ženskimi govornicami je nastopila sicer neporočena sestra Janeza Evangelista Kreka Cilka, ki je svoj aganžma na shodu utemeljila z besedami: »Če se v boju proti krščanskemu zakonu vežejo oženjeni in neoženjeni liberalci in social-demokratje, se v njegovo obrambo moramo družiti vse brez razločka!¹⁴⁰

Seveda pa sta bila glavna govornika na protestnem shodu moška: poslanca dr. Schweitzer in dr. Ivan Šusteršič. Schweitzer, ki je v dolgem govoru obračunaval s tezo o zakonu kot navadni civilni pogodbi, je bistvo zahteve po uvedbi obvezne civilne poroke plastično orisal kar s primerom iz Jurčičevih Rokovnjačev. »Rokovnjač in rokovnjačka, ki sta se hotela vzeti, sta prišla pod veliki hrast pred rokovnjaškega glavarja, ki ju je poročil z besedami: In nomine patre, vzemi jo na kvatre, če boljšo dobiš, pa jo zapustiš!« Zahtevo po razvezi katoliških zakonov je zavrnil predvsem s stališča otrok in žena: »Žena pusti v zakonu svojo najboljšo moč, najlepša leta, potem pa pri razdružbi bi bila pahnjena v bedo.« Svoj govor je zaključil z besedami: »Ako se vpelje splošno razdruževanje zakona pade žena nazaj na stališče suženjstva iz kojega jo je rešilo krščanstvo. Enoženstvo pravijo tudi tisti, ki hočejo razdružbo, je edino kulturnega človeka dostojen način zakona. Ako se razdružba in potem nov zakon dovoli, pa dobimo mnogoženstvo, samo da ne bo obenem imel mož več žen, ali vendar v kratkem času lahko zaporedoma. Padli bi na stališče mnogoženstva paganov in Turkov.«¹⁴¹

S podobnimi argumenti je nastopil tudi prvak SLS dr. Ivan Šusteršič, ki pa je vendarle menil, da je zahteva po reformi poročne zakonodaje izrazito kulturnobojna: »Nasprotniki so zato nasprotni nerazdružljivosti zakona, ker so nasprotni vsemu, kar je krščansko. S tem hočejo krščanstvo zadeti v živo, hočejo ga razbiti s tem, da razbijajo krščansko rodbino. V rodbini je moč krščanstva, vsaka rodbina je trdnjava za naše versko prepričanje in je več vredna, ko vsa okrajna glavarstva in vse sodnije.« Zato si ni mogel kaj, da v svojem govoru ne bi udaril po liberalnem državnozbornem poslancu dr. Andreju Ferjančiču, ki naj bi kot načelnik državnozbornega pravnega odseka javno podprl zahtevo po razvezljivosti katoliških zakonov. »Jaz sicer ne vem, kake žene imajo Ferjančičevi volilci v gorenjskih mestih, vendar sem prepričan, da žene ne bodo zadovoljne s takim poslancem in da bodo možje skrbno prikrivali te zasluge Ferjančičeve; drugega namreč Ferjančič za svoje volilce sploh ne stori.«¹⁴²

Ženski protestni shod v Unionu, ki se je v sklepni resoluciji odločno postavil v bran zakramentalnemu značaju zakonske zveze,¹⁴³ je bil velikanska pika na i uspešne akcije zoper

¹³⁹ Ibidem.

¹⁴⁰ Ibidem.

¹⁴¹ Slovenec, 12. 3. 1906.

¹⁴² Slovenec, 12. 3. 1906; zaradi te izjave je bil Ferjančič tudi kasneje večkrat tarča napadov katoliških listov. Ob obstrukciji NNS v kranjskem deželnem zboru zaradi deželnozbornske volilne reforme je njegovo »igranje« na kravji zvonec Slovenec (4. 4. 1906) opisal takole: »Ferjančič se je kot načelnik pravnega odseka državnozbornskega, kakor znano, izrazil, da mu civilni zakon ni nesimpatičen. Najbrž zato so nekatere liberalne dame ozaljšale hurovž ali kravji zvonec, na kojega kot muzikaličen mož danes igra v deželnem zboru, s trakom modre barve, znakom upanja. Najbrže upajo, da on pomaga uživotvoriti civilni zakon. Kako žalostno so videti Tavčarjeve neozaljšane rene poleg Ferjančičevega lepo ozaljšanega kravjega zvonca! Da, da, Andrej jim ni nesimpatičen. Ali pa morda kravji zvonec?«

¹⁴³ Na zborovanju sprejeta resolucija se je glasila: »Dne 11. marca 1906 v dvorani hotela 'Union' v Ljubljani zborujoče ženstvo odločno protestuje proti temu, da bi se katoličani kakorsikoli, posredno ali neposredno, silili odrekati zakonski zvezi zakramentalni značaj, ter jo smatrati kot navadno pogodbo. Shod pričakuje in zahteva od previdnosti državnikov, da se v Avstriji ne bode potom postavilo kršilo načelo, da je katoliški zakon zakrament in nerazrušljiv.« Slovenec, 12. 3. 1906.

zahtevano reformo ODZ. Od štirih in pol milijona podpisov, kolikor jih je uspelo zbrati katoliškemu taboru v celotni Avstriji, jih je Kranjska prispevala več kot 5%,¹⁴⁴ kar je bil v resnici izjemen rezultat. Očitno je katoliškemu taboru ljudi uspelo »prepričati«, da je načelo civilnega zakona samo po sebi »nemoralno« in da z njim država nagovarja posameznika, naj živi razuzdano: »Glej, če ostaneš trden v zakonski zvestobi, boš nosil breme žive dni, tega pa ti ni treba, pusti svojo nadležno polovico, jaz ti takoj pomagam in dovolim, da si poiščeš drugo, in če se te naveličaš, zopet drugo itd. To je pač nagrada za zakonsko nezvestobo; pred državno postavo je bedak, ki kroti svoje strasti ter zakonsko breme potrpežljivo nosi, ko mu država nudi drugo in človeški poželjivosti udobnejšo pot.«¹⁴⁵

V liberalnem taboru so že v teku akcije zbiranja podpisov poskušali opozarjati na nevzdržnost argumentov katoliškega tabora. »Klerikalci agitirajo proti gori navedenemu zakonskemu načrtu zlasti s tem, da pravijo, da je z reformo v nevarnosti krščanski zakon. – Postava o nerazdružljivosti zakona med katoliki, za čigar odpravo se je naš parlament izrekel že leta 1868 (sic!), je v veljavi samo še v Španiji, ki so jo popje že docela uničili, in v naši ljubi Avstriji, ki se ji napoveduje ista usoda! Ali ne žive milijoni katolikov v Nemčiji, Franciji, Italiji in Švici, katerih zakoni so ločljivi, v poštenem krščanskem zakonu?!«¹⁴⁶ Štiri dni po velikem katoliškem protestnem shodu v Unionu je prvak Narodno napredne stranke dr. Karl Triller v svojih politično-programskih razmišljanjih pred shodom strankinih zaupnikov takole formuliral stališče NNS do vprašanje reforme poročnega prava: »Pri reviziji občnega državlanskega zakona je gledati, da se izvedejo naravne konsekvence iz stališča svobode katoliške cerkve. Uvesti je obligatni civilni zakon, pri čemer pa se mora pustiti katoličanom popolna svoboda, da se smejo dati tudi cerkveno poročiti. Vse postavodajalstvo o zakonskem pravu spada izključno v delokrog države. Cerkev lahko uči, kar hoče, to je njena pravica, lahko tudi uči, da je smrtni greh, če se zakonski ločijo, ali država je suverenska in njo ti nauki pri urejanju cerkvenih razmer čisto nič ne brigajo. Država ima dolžnost javne razmere urediti potrebam in pravičnosti primerno, potreba in pravičnost pa zahtevata, da se zakonsko pravo reformira tudi v tem oziru, da se odstrani nerazdružljivost katoliškega zakona.«¹⁴⁷ Dva dni kasneje (17. marca 1906) so liberalci – v organizaciji Splošnega ženskega društva – v Mestnem domu pripravili javno predavanje člana društva Akademija dr. Frana Novaka o reformi zakonskega prava, s katerim so želeli dokazati, »da hočejo naši starokopitni konservativci in reakcionarni mračnjaki a la dr. Šusteršič in dr. Schweitzer... s svojimi lažmi ljudstvo preslepiti in jim vzeti pogled v bistvo reforme zakonskega prava, ki se zdaj namerava uvesti.«¹⁴⁸

Nadebudi strokovnjak je v svojem predavanju (po mnenju Slovenca naj bi šlo zgolj za zmes »svobodomiselnih besed natolčnic in golih nedokazanih fin-desiécle-trditev«)¹⁴⁹ pregledno predstavil vse bistvene argumente zagovornikov reforme in se kot pravnik za reformo poročne zakonodaje zavzel že zaradi nujno potrebne uveljavitve ustavno zajamčene enakosti državljanov pred zakoni in dosledne ločitve cerkve od države. »Modernost zakonskega prava je uvedena že skoraj v vseh drugih državah in da se uvede pri nas, je skrajna potreba. Za to so trije principi: 1.) enotnost postave za vse državljane, 2.) odpadejo vsi oni zadržki in vse one določbe, ki izvirajo iz ozirov do različnih izpovedovanj, 3.) razdružljivost zakona. Država je opravičena določiti enotnost te postave in ne briga cerkev prav nič.« Toda glavno pozornost

¹⁴⁴ Podatek je na III. katoliškem shodu avgusta 1906 navedel dr. Somrek; Prim.: Slovenec, 28. 8. 1906.

¹⁴⁵ F., K., Razporoka in svobodna šola, v: Voditelj v bogoslovnih vedah, 1906, str. 220–222.

¹⁴⁶ Slovenski narod, 22. 2. 1906.

¹⁴⁷ Slovenski narod, 15. 3. 1906; prim. tudi: Zvonko Bergant, Slovenski klasični liberalizem, Ljubljana 2000, str. 99; 177.

¹⁴⁸ Slovenski narod, 20. 3. 1906.

¹⁴⁹ Slovenec, 21. 3. 1906. Liberalci – za razporoko.

je Novak namenil spodbijanju »zmotnih« trditev (katoliških) nasprotnikov reforme, češ da bo »civilen zakon spodkopal vero« in moralno življenje ter povečal število razvez zakonov. Prav zaradi nerazvezljivosti zakona, ki da spodbuja konkubinat, naj bi bilo moralno življenje v Avstriji na bistveno nižji stopnji kot v državah, »kjer imajo uvedeno reformo zakonskega prava«. Strah pred povečanje razvez (in socialnih posledic) pa se mu je zdel popolnoma neutemeljen. V zvezi s tem je poudaril, da država nikakor ne namerava dovoliti, da bi se »ljudje razdruževali in razporočali, kadar bi se hoteli, ampak bo natančno določila, kdaj se smejo in kdaj ne; sicer pa bo država proti zlorabi razdružljivosti lahko vsak čas napela strožje svoje vaje.«¹⁵⁰

Novakovi argenti so navdušili »skoraj polno« dvorano Mestnega doma, še zlasti članice Splošnega ženskega društva,¹⁵¹ ki so predavanje želele izdati v posebni brošuri, da bi jo »v več tisoč izvodih« razdelili med ljudstvo, »da se pouče širše mase, kaj je resnice na tej reformi zakonskega prava in kako jih naši požrešni in častiželjni duhovniki vlečejo za nos s svojimi velikanskimi lažmi.«¹⁵² Toda prireditelj, s katero so želeli liberalci vesoljni slovenski javnosti pokazati, kako da so na ženskem protestnem shodu v Unionu »z lažmi zabijali žeblje v krsto, kamor so položili resnico, ki je zanje mrtva stvar,«¹⁵³ na »izid« katoliške protestne akcije na Kranjskem ni imela prav nobenega vpliva. Dan po Novakovem predavanju je namreč ljubljanski knezoškof Jeglič v svoj dnevnik z zadovoljstvom zapisal: »Poslali smo na Dunaj protestne pole z 230.600 podpisi. Deo gratias!«¹⁵⁴

Zoper zahteve po reformi poročnega prava (zlasti zoper zahtevo po razvezljivosti katoliških zakonov) se je konec avgusta 1906 izrekel še tretji katoliški shod, na katerem so zborovalci ponovili vse »klasične« argumente katoliškega tabora.¹⁵⁵ »Novost« je bilo le stališče deželno-zborskega poslanca dr. Schweitzerja, ki je na drugem slavnostnem zborovanju shoda zavračanje razvezljivosti zakonov utemeljil tudi z narodnoobrambnimi argumenti:

»Ali bi bilo koristno za naš narod, ako bi se njega možje takorekoč po postavi navajali in pozivali, da prelomijo zvestobo, ki so jo obljubili v slovesni obliki, obljubili pred oltarjem? (Odobranje.) Ali bi bilo koristno za naš narod, ako bi se navajale žene, kakor nekdaj matrone v starem Rimu, v dobi, ko je Rim že propadal, da bi štele svojo starost ne po letih, ampak po številu mož, od katerih so se že ločile?! (Veselost. Odobranje in ploskanje.) Slavni zbor! Mislim, da bi bilo to za naš narod škodljivo, da bi bilo to naravnost pogubno za naš narod! (Odobranje in ploskanje.) Tega nas uči rimska zgodovina, in jaz pravim: Logika pravnih

¹⁵⁰ Slovenski narod, 20. 3. 1906.

¹⁵¹ V Slovincu so se takole ponorčevali iz navdušenja prisotnih žensk nad Novakovimi argumenti: »Liberalke, ki so odklonile udeležbo pri veliki manifestaciji krščanskega ženstva, so prišle, da jih poučuje neizkušen mladenič o razporoki. Ker niso ugovarjale, najbrže soglašajo. Lepa tolažba za njihove može ali – ženine! Ženska, ki demonstrira za ločitev zakona, je čisto protinaravna prikazen. Kako naj pa upajo liberalke od svojih mož, ali liberalne gospodične od svojih bodočih izvoljencev zvestobo in ljubezen do smrti, če pa same demonstrirajo za ljubezen na obroke in za razporoko?« Slovenec, 21. 3. 1906. Liberalci – za razporoko.

¹⁵² Slovenski narod, 20. 3. 1906.

¹⁵³ Ibidem.

¹⁵⁴ Jegličev dnevnik, 18. 3. 1906.

¹⁵⁵ Poročevalec o resoluciji glede katoliškega zakona dr. Somrek je med drugim poudaril: »Država skuša povsod, da obrne svoje postave v škodo svete cerkve. To je storila že leta 1868, ko je dala postaviti o svetem zakonu in posegla v pravice cerkve. Le cerkev ima pravico o krščanskem zakonu odločevati, ker je zakon zakrament. Tudi o veljavnosti in neveljavnosti zakona nima država odločevati in bi se ne smela v delokrog cerkve vtikati že zaradi tega, da ne škoduje blagru svojih podložnikov. Kako škodljiv je civilni zakon tudi za državo, pričujeta Francoska in Ogrska. Morala propada, zakonske zveze se lahko miselno sklepajo in razdružujejo, otroci so nepreskrbljeni, oropani varstva svojih starišev in često pokvarjeni. Kaj treba torej storiti, da država ne vpelje civilnega zakona? Treba je soglasnega ugovora. Katoliško ljudstvo je že ugovarjalo proti tej nakani s tem, da je vložilo protest proti razporoki, opremljen s štirimi in pol milijoni podpisov«. Slovenec, 28. 8. 1906 (Priloga).

principov je vedno ista. Princip, ki je enkrat pokazal svojo škodljivost, je in ostane škodljiv. (Pritrjevanje.) Ne bodem tajil, posameznik je radi nerazdružljivosti zakona jako nesrečen. To je lahko mogoče. Toda človek je lahko nesrečen zaradi mnogih rečij. Zemlja je pač dolina solz. To pravijo tudi nasprotniki vere in cerkve, ki so tudi mnogokrat z zemljo nezadovoljni. (Veselost.) Mi pa pravimo: Boljše je, da je radi nerazdružljivosti zakona nesrečen kak posameznik, kakor pa, da postane, ako se vpelje razporoka, nesrečno vse ljudstvo! (Gromoviti živio-klici in frenetično ploskanje.)¹⁵⁶

Čeprav so se po »katoliškem plebiscitu« v javni politični debati kulturnobojne teme hitro umaknile vprašanju državnoborske – in na Kranjskem tudi deželnozbornske – volilne reforme, ki jo je nameravala izvesti Gautscheva vlada, nasprotniki obstoječe poročne zakonodaje niso mirovali. Izjemno aktivni sta bili Društvo katoliških ločencev in leta 1906 ustanovljeno Društvo za reformo poročnega prava (Eherechtsreformverein).¹⁵⁷ Člani Društva katoliških ločencev s Češke so leta 1906 poslancu Tschanu poslali opuban dopis, v katerem so vladi grozili kar z »revolucijo«: »Visoko spoštovani gospod, prosimo vas, da še naprej vztrajate v velikem boju za poročno reformo. Na kolenih vas prosimo da naredite vse, kar je mogoče, za našo osvoboditev iz suženjstva §§ 111 in 67 ODZ, da bomo končno postali svobodni. Prosimo vas, da poslansko zbornico obvestite, da je na Češkem 100.000 katolikov pripravljeno iti 'Proč od Rima', z njimi pa še dodatnih 100.000, če bo poročna reforma padla. Prosimo vas, da vlado in visoko zbornico takoj seznanite z naših klicem v sili in ju opozorite, da so katoliški ločenci na Češkem – kljub obstoječim paragrafom – celo pripravljeni, da se poročijo v drugo; s tem bodo vlado postavili v težak položaj, saj bo prisiljena obsoditi na tisoče ljudi. To pa bo na Češkem povzročilo revolucijo. Prosimo vas, v zadnjem trenutku posvarite vlado. To je naše zadnje svarilo vladi!«.¹⁵⁸ Na podlagi tega sta poslanca Tschan in Vogler julija 1906 podkomiteju justičnega odbora spet izročila predlog za revizijo poročnega prava (v njem sta zahtevala ukinitvev §§ 63, 64 in 111 ODZ), ki pa – kot leta 1901 – ni prišel v proceduro državnega zbora.¹⁵⁹

Društvo za reformo poročnega prava se je ves čas svojega obstoja ravvalo po stališču svojega predsednika Ernesta Viktorja Zenkerja, ki je ki je prepričan, da zgolj čakanje na dobro volje cerkve in novo konstelacijo političnih sil v parlamentu ne bo prineslo sprememb. Menil je, da mora biti vsak, ki si želi reforme poročne zakonodaje, pripravljen na »kulturni boj«.¹⁶⁰ Na dobro obiskanem zborovanju društva 8. februarja 1907 na Dunaju so sklenili pred bližajočimi se državnoborskimi volitvami vse kandidate (ne glede na njihovo strankarsko pripadnost) pozvati, naj se v državnem zboru potegujejo za pravice katoliških ločencev, še zlasti za ukinitvev §§ 111 in 67.¹⁶¹ Dne 3. marca 1907 je društvo v Pragi soorganiziralo veliko zborovanje za reformo poročnega prava, ki so se ga udeležili tako Nemci kot Čehi. Na zborovanju so z odločnimi govori nastopili vsi vidnejši voditelji gibanja za reformo, med njimi tudi Ernst Viktor Zenker z Dunaja in prof. T. G. Masaryk iz Prage.¹⁶¹

Marianne Tuma von Waldkampf je v svoji knjigi leta 1907 upravičeno ugotavljala: »Reformi avstrijskega poročnega prava, obvezni civilni poroki, nasprotujejo močni sovražniki! To je boj na življenje in smrt. Na eni strani se vodi s svetlečim orožjem resničnega razsvetljenstva in prave npravnosti, na drugi pa z mračnjaškimi zvijačami detroniziranih inkvizi-

¹⁵⁶ Slovenec, 28. 8. 1906 (Priloga).

¹⁵⁷ Društvo za reformo poročnega prava (Eherechtsreformverein) je delovalo vse do leta 1934. Do leta 1919 je bil njegov predsednik Ernst Viktor Zenker. Društvo je izdajalo revijo Die Fessel. Zentralorgan für Eherechtsreform. Prim.: Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 76–77.

¹⁵⁸ Prim.: Tuma von Waldkampf, Zur Reform, str. 15.

¹⁵⁹ Ibidem.

¹⁶⁰ Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 77.

¹⁶¹ Tuma von Waldkampf, Zur Reform, str. 15.

cijskih sodnikov, s pastirskimi pismi, bojnimi pridigami, agitacijo in ščuvanjem, še zlasti žensk (predvsem žensk iz ljudstva!), ki jim pravijo, da bodo z uveljavitvijo zahtevane poročne reforme moške dobili pravico, da jih, če jim ne bodo več všeč, poženejo od doma in si vzamejo mlajše.«¹⁶² V takšnih razmerah predlogi za reformo poročne zakonodaje, ki so jo v letih do prve svetovne na pravosodno ministrstvo in komisijo za reformo ODZ naslavljal različna strokovna združenja, npr. spodnjeavstrijska, šlezjska, češka in štajerska odvetniška zbornica, Zveza nemških odvetnikov na Češkem, pa občani številnih občin in člani društev,¹⁶³ niso imeli pravih možnosti za uspeh.

Zadnji večji poskus za pripravo ustrezne reforme poročnega prava v državnem zboru so bili predlogi, ki so jih julija 1911 vložile (neodvisno druga od druge) tri parlamentarne skupine: »svobodomiselci« (Ofner, Zenker), social-demokrati (Leuthner, Wutschel in tovariši) ter nemški liberalci (dr. Mühlwert). Predlog nemških liberalcev je zahteval le razveljavitev §§ 63 in 111 OD. »Prvi odreka veljavnost ženitvam duhovnikov in redovnikov, drugi določa, da se more zakonska zveza med katoličani le vsled smrti enega izmed zakoncev razdružiti.«¹⁶⁴ Bistveno kompleksnejši je bil predlog social demokratov, ki je zahteval, »naj se predloži parlamentu v šestih mesecih načrt postave o preosnovi določeb splošnega državlanskega zakonika o zakonskem pravu, in sicer v tem zmislu, da bode zakonsko pravo za vse državljane brez verske razlike enakomerno urejeno, da se uvede obligatni civilni zakon in da se črta § 111 drž. zakonika (ki določa za katoličane nerazrušnost zakonske zveze). Enako naj se predloži načrt postave, ki izroča upravo rojstnih, poročnih in mrliških zapisnikov političnim oblastim, in slednjič načrt postave, ki določa snovanje in zastopstvo župnijskih občin (Pfarrgemeinden) v dopolnilo zakona z dne 7. maja 1874 o vnanjih pravnih razmerah katoliške cerkve.«¹⁶⁵ Tudi predlog »svobodomiselcev« (Ofnerja in Zenkerja) je predvideval odpravo zadržkov višjih duhovniških redov, slovesne redovne obljube, verske razlike (med kristjani in nekristjani), zakonske vezi (§ 111), paragrafov, ki zadevajo poroke Judov (§§ 123 do 136), uvedbo obligatne civilne poroke in civilno vodenje matičnih knjig.¹⁶⁶

Kljub takšnim in podobnim predlogom pa do reforme poročnega prava ni prišlo. Ministrstvo za pravosodje, ki je dobivalo vedno več peticij, ni imelo namena spreminjati zakonodaje.¹⁶⁷ Predsednik državnega vrhovnega sodišča Joseph Unger, ki se je sicer zavedal nujnosti reforme, je – iz strahu pred kulturnim bojem – nasprotoval ukinitvi § 111 ODZ (zadržek katolištva), medtem ko o uvedbi obvezne civilne poroke ni niti resno razmišljal. V zakonu o potrebnih dopolnitvah ODZ, ki ga je gosposka zbornica sprejela 19. decembra 1912, poročno pravo ni bilo niti omenjeno.¹⁶⁸ Novela k ODZ, ki je stopila v veljavo 12. oktobra 1914,¹⁶⁹ se ločitvenega prava ni dotikala. Pokazalo se je, kako prav je imel Adolf Leth, ki je med anketno razpravo (1905) zagovornikom reforme navrgel, da v trenutni politični situaciji ne morejo računati na uspeh, če ne pripravijo reformnega predloga, ki bo sprejemljiv za vse strani, tudi za katoliško.¹⁷⁰

¹⁶² Tuma von Waldkampf, Zur Reform, str. 16.

¹⁶³ Heindl, Frau und bürgerliches Recht, str. 146.

¹⁶⁴ Josip Gruden, Kulturnobojni načrti, str. 9.

¹⁶⁵ Gruden, Kulturnobojni načrti, str. 9.

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ Harmat, Divorce and Remarriage in Austria-Hungary, str. 77.

¹⁶⁸ Ibidem.

¹⁶⁹ RGBI, 1914/276.

¹⁷⁰ »Ihre Sache ist keine bedeutende politische Angelegenheit und Sie versuchen es mit aller Macht, diese zu einer solchen zu machen, nicht ahnend, daß Ihre Sache um jeden Zoll Politik verschlechtert wird. Wenn Sie politisch klug sind, müssen Sie trachten, Ihre Forderung in eine Form zu bringen, die am meisten geeignet ist, von allen Seiten akzeptabel gefunden zu werden. Die Politik ist in Österreich heute in völliger Stagnation...« Enquete, str. 239.

Podobno kot Adolf Leth¹⁷¹ so se za dosledno konfesionalizacijo poročnega prava (država naj bi imela izključne pristojnosti zgolj nad civilnimi zakoni v sili) in zaostritev pogojev za ločitve zakonov zavzemali tudi v katoliškem taboru na Slovenskem. Josip Gruden, ki je leta 1912 komentiral zadnje reformne predloge v državnem zboru, je poudaril: »Zahteva enotnega zakonskega prava za vse konfesije ne pomeni drugega kakor 'razkristjanjenje zakonske zveze'.«¹⁷² Rešitev je videl v udejanjenju stališč, ki jih je v razpravi o zakonu o zakonski zvezi 21. oktobra 1867 v državnem zboru navrgel že župnik Lovro Pintar: »Ako se nahajajo v Avstriji ljudje, ki niso ne katoličani, ne razkolniki, ne protestantje, ne židje, naj država te ljudi zbere in zanje napravi civilni zakon. Katoličani, razkolniki, protestantje in židje ga ne potrebujejo.«¹⁷³

Zusammenfassung

Der Kampf um die Heilige Ehe

Bemühungen um eine Reform des Eherechts vom 18. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg

Janez Cvirn

Die Reformation, die einer säkularisierteren Variante der Ehe Tür und Tor öffnete, bedeutete den Beginn eines langwierigen Prozesses, in dessen Verlauf sich der Staat die Kompetenzen über das Institut der Eheschließung, einschließlich Scheidungsrecht, »aneignete«. In der Habsburgermonarchie wurde die Trennung zwischen dem sakralen und dem weltlichen Aspekt der Ehe durch das josephinische Ehepatent vom 16. Januar 1783 vollzogen, das – unter dem Einfluss des Gallikanismus – vom Prinzip der doppelten Natur des Ehebündnisses ausging. Dem Standpunkt entsprechend, dass die Eheschließung als »natürlicher Vertrag« (contractus naturalis) erst durch die priesterliche Einsegnung den Charakter eines Sakraments erhält, unterstellte das Ehepatent das Institut des Ehebündnisses zur Gänze der staatlichen Regulierung.

Die Bestimmungen des josephinischen Ehepatents, die (zusammen mit dem »jüdischen« Ehepatent vom 3. Mai 1785) in fast unveränderter Form in den ersten Teil der josephinischen Kodifikation des Zivilrechts aus dem Jahr 1786 übergingen, dann aber auch in das zweite Hauptstück des 1811 erlassenen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuchs, stießen auf heftigen Widerstand des österreichischen Episkopats und des Heiligen Vaters selbst. Obwohl das Patent (und das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch) hinsichtlich der mehrheitlich katholischen Bevölkerung in größtmöglichem Maße die Prinzipien des kanonischen Rechts berücksichtigte, fand sich die Kirche nie mit der staatlichen Aufsicht über die Verleihung von Dispensen zur Eheschließung ab, so wenig wie mit der Nichtanerkennung einiger kirchlicher sowie mit der Einführung einer Reihe staatlicher Ehehindernisse, vor allem aber mit der Zuständigkeit von Zivilgerichten bei allen Ehe(Scheidungs)-Streitigkeiten.

Auf Betreiben Fürst Metternichs bemühten sich Staat und Kirche im Vormärz, die strittigen Fragen in Form eines Konkordats auszugleichen. Da die Kirche auf der bestehenden Ehegesetzgebung beharrte, brachten die Verhandlungen keine Ergebnisse. Ein Nachgeben gegenüber den Forderungen des österreichischen Episkopats kam für den österreichischen Staat erst nach der Revolution von 1848 in Frage. Das Endergebnis langwieriger Verhandlungen zwischen Staat und Kirche war der Konkordatsvertrag von 1855, der die kirchlichen Forderungen fast zur Gänze berücksichtigte.

Gemäß Art. 10 des Konkordatsvertrags wurde am 8. Oktober 1856 ein Kaiserpatent erlassen, durch welches das neue Gesetz in »Ehesachen« der Katholiken des österreichischen Kaiserreichs verkündet

¹⁷¹ Adolf Leth je leta 1906 izdal knjigo z naslovom Zur Reform des österreichischen Eherechts (Wien 1906), v kateri se je zavzel za poostreitev določil glede ločitev zakonov (str. 4).

¹⁷² Josip Gruden, Kulturnobojni načrti, str. 12.

¹⁷³ Josip Gruden, Kulturnobojni načrti, str. 14.

wurde (es trat am 1. Januar 1857 in Kraft). Mit diesem Gesetz stellte die römisch-katholische Kirche wieder die absolute Aufsicht über das Institut der Eheschließung her, wie sie sie vor Erlass des josephinischen Ehepatents innegehabt hatte. Das neue Gesetz, das die Bestimmungen des zweiten Hauptstücks des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuchs ersetzte, lehnte sich zur Gänze an die Bestimmungen des kanonischen Rechts an, wobei gleichzeitig Streitigkeiten in Ehe(scheidungs)sachen den kirchlichen Gerichtsinstanzen (Konsistorien) überwiesen wurden. (Zivilgerichte entschieden lediglich über zivilrechtliche Wirkungen der Eheschließung).

Das Konkordat stieß gleich bei seiner Verkündung auf den Widerstand des liberalen Bürgertums, des hohen Beamtentums und der Armeespitze. Nach der Wiederaufnahme des Verfassungslebens wurde die Forderung nach Aufhebung des Konkordats bald zu einer der Hauptforderungen des deutschen liberalen (verfassungstreuen) Lagers. In den Vordergrund der politischen Debatten trat das Konkordat und seine Bestimmungen jedoch in den Jahren 1867/68, als der Reichsrat das Vorkonkordats-Eherecht wieder geltend machte und erweiterte.

Durch das Ehegesetz vom 25. Mai 1868 wurden die Vorschriften des zur Zeit des Konkordats suspendierten Hauptstücks des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuchs über das Eherecht für Katholiken wieder in Kraft gesetzt. Die »Gerichtbarkeit in Ehesachen der Katholiken« wurde wieder den weltlichen Gerichtsbehörden überwiesen. Die wesentliche Neuheit des Gesetzes stellten die Bestimmungen »über die bedingte Zulässigkeit der Eheschließung vor weltlichen Behörden« dar, führte das Gesetz doch das Institut der »Notzivilehe« ein. Das Gesetz über die interkonfessionellen Verhältnisse vom 25. Mai 1868 erleichterte die Schließung von Mischehen zwischen Katholiken und »nichtkatholischen Christen«.

Die »Maigesetze« stießen auch in den slowenischen Landen auf schärfsten Widerstand der katholischen Kirche. Der Lavantiner Bischof Maximilian Stepischnegg und der Ljubljanaer/Laibacher Bischof Jernej Vidmar lehnten das neue Gesetz über die Eheschließung (vor allem das Institut der »Notzivilehe«) entschieden ab. Der Einzige, der die neuen Gesetze öffentlich unterstützte, war der liberale Mariborer/Marburger Anwalt Dr. Janko Serbec, der deswegen der Kritik des katholischen Blattes *Zgodnja Danica* ausgesetzt war.

Die neuen («alten») Gesetze, die das Institut der Eheschließung wieder dem Staat übertrugen und in gewissem Maße auf die religiösen Unterschiede zwischen den Bürgern Rücksicht nahmen, standen noch weiterhin im Widerspruch zu den Bestimmungen der Dezember-Verfassung von 1867, die formal keine dominante Staatsreligion anerkannte, sondern nur die gesetzlich anerkannten Religionsgemeinschaften gelten ließ. Im Gegensatz zur Verfassung behielten die »Maigesetze« den Paragraph 111 des Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuchs bei, der – zusammen mit den Hofdekreten von 1814 und 1835 – das absolute Ehehindernis des Katholizismus einführte (im Unterschied zu Evangelischen und Juden kam für die Katholiken nur die Trennung von Tisch und Bett in Frage, nicht jedoch auch Scheidung und Wiederheirat). Noch weiterhin blieb das Hindernis des religiösen Unterschieds in Kraft, das die Eheschließung zwischen den Christen und Juden (sowie Muslimen) unmöglich machte. Aus diesem Grund setzte man im deutschen »verfassungstreuen« Lager auch nach Erlass der »Maigesetze« (1868) die Bestrebungen um eine Regelung der Ehesachen im Geiste einer Trennung von Kirche und Staat fort.

Die Forderungen nach Einführung der obligatorischen Zivil-Eheschließung, Annulierung des absoluten Ehehindernisses des Katholizismus und Möglichkeit der Scheidung der katholischen Ehe (und Möglichkeit der Wiederheirat), die die deutschen Liberalen bis zur zweiten Hälfte der siebziger Jahre hartnäckig im Reichsrat vertraten, brachten jedoch keinen Erfolg. Wegen des Beharrens auf der Unauflöslichkeit der katholischen Ehe machten sich nach 1868 die sogenannten »siebenbürgischen« bzw. »ungarischen« Ehen breit. Jeder von Tisch und Bett getrennte Katholik, der zum zweiten Mal heiraten wollte, konnte sich nach Siebenbürgen begeben, dort die ungarische Staatsbürgerschaft annehmen, in die evangelische oder unitarische Kirche übertreten, sich scheiden lassen und zum zweiten Mal heiraten.

Nach Einführung der obligatorischen Zivilehe in Ungarn (1894) wurden auch in Zisleithanien Forderungen nach einer Reform des Eherechts laut. Zu Beginn des 20. Jahrhunderts setzten sich verschiedene Bewegungen, vor allem der 1904 gegründete Verein katholisch geschiedener Eheleute und die 1902 gegründete Kulturpolitische Gesellschaft für die obligatorische Zivilehe und die Möglichkeit der Scheidung der katholischen Ehe ein. Letztere führte zu Beginn des Jahres 1905 eine Umfrage unter namhaften österreichischen Intellektuellen durch, die sich alle für die obligatorische Zivilehe und die

Möglichkeit der Scheidung der katholischen Ehe aussprachen. Auf diese und ähnliche Forderungen antwortete Ende des Jahres 1905 das österreichische Episkopat mit einer Unterschriftenaktion gegen Veränderungen der Ehegesetzgebung. Bis Ende März 1906 sammelte man nur in Krain gut 230.600 Unterschriften gegen die Einführung der obligatorischen Zivilehe und die Möglichkeit der Scheidung der katholischen Ehe (um 5% aller Unterschriften in Österreich).

Stimmen für und gegen die Reform waren bis zum Ersten Weltkrieg vernehmbar, wobei sich sowohl Befürworter als auch Gegner auf eine merkliche Zunahme von Ehescheidungen beriefen, die die österreichische Statistik seit dem Ende des 19. Jahrhunderts verzeichnete. Gab es in den Jahren 1882-1885 im Durchschnitt 645,2 Trennungen und 81,7 Scheidungen pro Jahr, verzeichnete man in den Jahren 1901-1905 im Durchschnitt bereits 1763,8 Trennungen und 232,4 Scheidungen pro Jahr. Der Trend stagnierte während des Ersten Weltkriegs, um unmittelbar nach dem Krieg für kurze Zeit rasch anzusteigen.

Der Kampf um eine Reform des Eherechts wurde auch in der Zwischenkriegszeit fortgesetzt. Während in den meisten europäischen Staaten bereits in den Jahren vor dem Ersten Weltkrieg (oder unmittelbar danach) das ehemalige konfessionelle Eherecht durch das allgemein gültige zivile Eherecht ersetzt worden war, herrschte im konfessionell äußerst vielfältigen Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen in diesem Bereich ein totales Chaos. Das säkularisierte materielle Eherecht hatte nur in einem Teil des neuen Staates Geltung. In der Wojwodina und im Zwischenmurgebiet galten die Bestimmungen des ungarischen Gesetzes über die obligatorische zivile Eheschließung von 1894 für Angehörige aller Glaubensbekenntnisse und für Konfessionslose. In Slowenien (einschließlich Übermurggebiet) und in Dalmatien blieb das im zweiten Hauptstück des österreichischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuchs von 1811 enthaltene Eherecht für Angehörige aller christlichen Konfessionen, für Juden, für Konfessionslose und Muslime in Kraft. In Kroatien und Slawonien galten die Bestimmungen des zweiten Hauptstücks des österreichischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuchs für nichtkatholische und nichtorthodoxe Christen (also für Evangelische, Altkatholiken u.a.) sowie für Juden und Muslime. In Serbien galten für Angehörige der orthodoxen Kirche die Bestimmungen des Bürgerlichen Gesetzbuchs vom 11. März 1844, die jedoch mit dem orthodoxen Kirchenrecht weitgehend abgestimmt waren. In allen anderen Staatsteilen galten (der Form und dem Inhalt nach) konfessionelle Eherechtsbestimmungen. In Bosnien und der Herzegowina hatte das konfessionelle Eherecht für Muslime, Juden, Katholiken, Orthodoxe und Evangelische (gemäß Gesetz vom 14. April 1883) Geltung, in Montenegro und Kroatien-Slawonien für Orthodoxe und Katholiken. Das Chaos im Bereich des Eherechts wurde durch die in der Praxis parallel existierende zivile und kirchliche Jurisdiktion in Ehesachen nur noch vergrößert. Das verstaatlichte (zivile) Eherecht galt für alle Bewohner der Wojwodina und des Zwischenmurgebiets sowie Sloweniens und Dalmatiens. In Kroatien-Slawonien galt die zivile Jurisdiktion für Evangelische, Juden und Muslime (und Altkatholiken) sowie für Serben aller christlichen Konfessionen (Angehörige der orthodoxen und katholischen Kirche ausgenommen). In Bosnien und der Herzegowina galt sie für Muslime, über die die »staatlichen Schariatsgerichte« das Recht sprachen. Das kirchliche Eherecht galt dagegen für Orthodoxe, Katholiken, Evangelische und Juden in Bosnien und der Herzegowina, ferner für alle Bewohner Montenegros, für Orthodoxe und Katholiken in Kroatien und Slawonien sowie für Orthodoxe (Paragraph 99 des Bürgerlichen Gesetzbuchs) und Katholiken (Konkordat vom 24. Juni 1914) in Serbien.

Chaotische Zustände manifestierten sich vor allem im Bereich des Trennungs(Scheidungs)-Rechts. In diesem Bereich gelang es dem Staat nicht, die Gleichheit der Bürger vor dem Gesetz geltend zu machen. Zum Zankapfel wurde bald das absolute Ehehindernis des Katholizismus, dessen rechtliche Grundlagen das österreichische Hofdekret vom 26. August 1814 sowie Paragraph 111 des österreichischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuchs bildeten, wo die Unauflöslichkeit der katholischen Ehe festgeschrieben war. Für die katholischen Ehegatten war lediglich eine Trennung von Tisch und Bett erreichbar, nicht jedoch die Scheidung der Ehe und die Möglichkeit einer neuen Eheschließung, während nichtkatholische Christen, auch wenn mit einem Katholiken verheiratet, ihre Ehe scheiden lassen und eine zweite Ehe eingehen durften, obwohl nur mit einer nichtkatholischen Person.

Als der Staat nach der Einführung der Diktatur im Jahr 1929 die konfessionellen Zustände mit besonderen Gesetzen zu »regeln« begann, wurde das Chaos im Bereich des Eherechts noch größer. Die neue Gesetzgebung ermöglichte es den Katholiken, durch den Übertritt zum islamischen oder orthodo-

xen Glaubensbekenntnis das absolute Ehehindernis des Katholizismus zu umgehen. Der/die katholische Ehemann/-frau, der/die zum zweiten Mal heiraten wollte, trat zum islamischen oder orthodoxen Glaubensbekenntnis über, erwirkte die Scheidung der Ehe und heiratete zum zweiten Mal. Wegen dieser Praxis wurden in den dreißiger Jahren Forderungen nach der Einführung der obligatorischen Zivileheschließung laut. Für die obligatorische Zivileheschließung setzte sich – außer den Juristen – vor allem die Frauenbewegung ein, an einer Reform der Gesetzgebung war aber auch die katholische Kirche interessiert, die seit der Gründung des neuen Staates um die Schließung eines Konkordats bemüht war. Derartige Initiativen blieben jedoch fruchtlos. Bis zum Zerfall des ersten jugoslawischen Staates herrschten im Bereich des Eherechts chaotische Zustände. Der Übertritt zum islamischen oder orthodoxen Glaubensbekenntnis als Mittel zur Erreichung einer Ehescheidung und einer neuen Heirat wurde zur üblichen Praxis, die sich auch einige bekannte Slowenen zunutze machten.